

LÄÄNE-VIRUMAA PÄRANDKULTUURIST

Autorid: Janek Kivi (lk. 41–54, 81–92, 162), Triin Kusmin (113–124), Katrin Kärner (63–68), Hillar Leer (140–144), Kaia Ljaš (128, 134), Mehis Maipuu (13–18), Marju Metsman (155–160, 164, 166), Uno Niilo (57–60, 30), Maarja Orusalu (95–110), Merle Soidla (127, 130, 132, 136, 138), Toomas Tulev (71–68), Andres Urbas (22, 34–38), Ülle Visnapuu (21, 24–28, 32), Priit Übius (147–152).

Fotod: Janek Kivi, Jürgen Kusmin, Triin Kusmin, Katrin Kärner, Hillar Leer, Kaia Ljaš, Mehis Maipuu, Marju Metsman, Uno Niilo, Maarja Orusalu, Jüri Pere, Merle Soidla, Toomas Tulev, Ülle Visnapuu, Priit Übius.

Projektijuht: Vaike Pommer

Keeletoimetaja: Krista Kumberg

Konsultant: Ott Sandrak

Küljendus: Eesti Loodusfoto

Aluskaardis on digitaalne baaskaart (M 1:50 000). Autoriõigus: Maa-Amet

Asukoha koordinaadid: L-Est

Objekti kood: Pärandkultuuri objektide register

© Autorid, 2010

ISBN 978-9949-460-02-1

Raamat on mõeldud tasuta levitamiseks

Projekti finantseeritakse Euroopa Regionaalarengu Fondist (ERDF) ning seda teostatakse Lõuna-Soome ja Eesti INTERREG IVa programmi raames.

Raamatu koostamist on rahastanud:

SISEMINISTERIUM

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

LÄÄNE-VIRUMAA PÄRANDKULTUURIST

RAKVERE — 2010

SISUKORD

EESSÕNA 6

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST 8

HALJALA VALD	13
KADRINA VALD	21
LAEKVERE VALD	41
RAKKE VALD	49
RAKVERE VALD	57
RÄGAVERE VALD	63
SÕMERU VALD	71
TAMSALU VALD	81
TAPA VALD	95
VIHULA VALD	113
VINNI VALD	127
VIRU-NIGULA VALD	147
VÄIKE-MAARJA VALD	155

EESSÕNA

Viimastel aastakümnetel on rahvusvaheline looduskaitse liigikaitse kõrval nägemas maastike kui tervikute ning inimõjuliste alade olulisust. Samasugune muutus on leidnud aset ka muinsuskaitstes. Võimu- eliidi väärtuste kõrval on hakatud pidama säilitamis- vääreks põlisrahvaste ja traditsiooniliste kogukon- dade väärtusi; objektikeskse kaitse kõrvale ilmunud maastiku- ning mentaliteedikeskne.

Meie looduskaitseloos on loodus ja kultuur olnud ühendatud algusaegadest saati. Meenutagem Gustav Vilbastet, Eesti esimest looduskaitseinspek- torit, kes oli ühtlasi innukas kodu-uuri ja kohali- ku rahvaluule ning rahvapärimuse talletaja. Meie rahvuspargid hoiavad maastiku järjepidevust koos selle loodus- ja kultuuriväärtustega, inimest ökosüs- teemi osana. Lahemaa rahvuspargi ühe asutaja Edgar Tõnuristi sõnutsi: „Rahvuspark peab suutma veenda kõiki ja igäht, kes ükskõik millal Lahemaal kõnni- vad, et midagi neist aegadest, kust pärinevad siinsed iid sed kivikalmed, rannakülad, kivised põllud ja kadakased karjamaad ning suitsutared, elab ja kestab

edasi meis ja järeltulevates põlvedes.“ (Eesti Loodus 11/1972, 648). Pärandkultuuri inventuur kannab samalaadset suhtumist ja järjepidevuse tunnetust meie lähiumbrusesse – kodumaastikule, kodumetsa.

Eesti looduskaitsemõtte üks suurnimesid, Jaan Eilart, kirjutas aastal 1976 välja antud raamatus „Inimene, ökosüsteem, kultuur“ järgmist: „Kodu- uurimises väljendub põlvkondade pidevus, väärtuste kandumine ajast aega. Need paikkonna erijooned, mida kodu-uurimine kokku võtab ja kättesaadavaks teeb, aitavadki säilitada selle koha nägu, uuenenuna ja muudetuna, kuid selle koduses kordumatuses“. Pärandkultuuri inventuuri jõud ja potentsiaal on just konkreetsele paikkonnale eriomase väärtustamises kohalike elanike, järjepidevuse kandjate, kaudu. Ümb- ritseva hoidmine algab märkamisest.

Virumaale on inimesed jätnud märke juba väga ammustest aegadest, varasemaiks näiteks Kunda kultuur või teadaolevalt ühed varasemad adrajäljed Eestimaa Ilumäe külas. Siinsetele maastikele on sõjad jätnud vagusid ja nõukogudeaegne inimtegevus

väga drastilisi haavu. Inimtegevuse jäljed maastikus on põlvkonna mälus konkreetsete nimede ning sündmustega seotud. Pärandkultuuri raamatus olevad kirjeldused paikadest on just seetõttu väga tänuväärne lugemismaterjal, et toob esile põlvkonnamälus olevad kodukandi tähtsad paigad ja nendega seotud lood. Kultuur kestab mäletamise kaudu.

Et meie omakultuuri märgid püsiksid, peaksid need olema teada, veel parem kasutuses, ideaalis peaks säilima ka piirkonna traditsioonilise keskkonnakasutusega seotud elulaad. Kas globaliseerivas valglinnastavas ühiskonnas seda taga nõuda on liiast? Viimasel ajal on meie kohalik kultuuripärand ja traditsioonid eksponeeritud pigem turismitoote funktsioonis. Mis tulevik toob, seda me ei tea. Selle kõrval, et uusi säästlikke, keskkonnasõbralikke tehnoloogiaid leiutada ja luua, on mõistlik ka vanu, traditsioonilise elulaadiga seotud teadmisi, tavasid ja töövõtteid meeles hoida. Mis praegu tundub anakronism, võib tulevikus jälle väga vajalik olla. Kui me väärtustame teadmist meie eellaste tegemistest, säilitame me seeläbi ka iseenda järjepidevust ja sidet selle maaga. Pärandkultuuri inventuuri tähtsus seisneb just selle sideme väärtustamises.

**Kihelkonnad 19. saj
lõpu seisuga võrrelduna
käesoleva halduskorraldusega.**

Püsivust pärandkultuuri hoidjatele!

Jaak Jürgenson,

Keskkonnaameti Viru regiooni juhataja

Ave Paulus,

Keskkonnaameti Viru regiooni
kultuuripärandi spetsialist

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST

Eesti maapiirkondade asustusskeem püsis peaaegu muutumatuna muinasajast kuni 18. sajandi lõpuni. Vähe muutusid ka elamiskultuur ja selle maastikus nähtavad märgid, mida me nüüd nimetame pärandkultuuri märkideks. Just 19. saj tõi kaasa suuri muutusi: talupoegade uus seisuslik kord, uued talud ja külad, elanikkonna arvu kasv, industrialiseerimise algus, mis on jätnud oma jälje ka maastikku.

Inimtegevuse tagajärjel ühed märgid tekkisid ja teised kadusid: mets aletati põlluks, puhkama jäetud põld muutus karjamaaks. Kuigi asukohad vaheldusid, olid need märgid siiski kuskil olemas – inimelamud ja nende juurde kuuluvad kõrvalhooned, kaevud, kiviaiad ümber põllulappide, teerajad põliskülade vahel ja tali- teed üle rabade.

Nüüd enam nii ei ole. Maastike muutumine toimub nii kiiresti, et see on märgatav juba ühe inimpõlve kestel. Teistsugusel ja pidevalt muutuv alukultuuril on teistsugused märgid. Ja vanad märgid ei vaheta asukohta, vaid hävivad.

Tabavalt kirjeldab seda protsessi üks Eesti tunnus-

tumaaid geograafe-maastikuteadlasi Hannes Palang: „Heal juhul kolivad kohad mällu. Keegi mäletab, kogub pilte ja mälestusi, tassib lapselapsi kohale kuni jaksab. Kuid mingil hetkel mäletaja kaob ja kaob ka koht, seekord mälust. Ja nii ongi kohast saanud loodus.“ (Eesti Loodus, 3, 2006, 158)

Koduloolased, olgu nad siis uurijad või retkejuhid-loodusevahendajad, ongi selline omapärane kiht ühiskonnas, kes tahaksid väga, et Eesti maastik ei muutuks nii kiiresti ja jäägitult tegevusareenist lamadaks pildiks (H. Palangu väljend samas).

On ju meeliülendav, kui tunned maastikus liikudes, et oled osaline selles muutumises, üks järjepidevuse kandjatest. See tunne vist ongi kultuuriline side loodusega. Sel juhul saabki maastikku käsitleda igapäevase elu areenina. Kui seda tunnet ei ole, siis vaatlemegi maastikku kui pilti. Kumb viis on sisukam, tunda oma juuri paikkonnas või vaadata ja hinnata ümbritsevat tema ilu järgi?

Viimasel ajal on palju arutletud oma juurte üle. Pärandkultuuri märkide teadvustamine maastikus

ongi üks osa oma juurte otsimise protsessis. Need on ainsad käegakatsutavad märgid meie sidemetest läinud põlvkondadega. Kas on seda üldse vaja edukaks eluks ja rahuloluks? Vist ikka on. Ega muidu paljud taasta oma maakodu esialgsel kujul: puhastatakse kiviraketega kaev, kuigi vesi tuleb puurkaevust torusid pidi, laotakse üles kivikeldri võlv ja pannakse uus sepishingedega uks, kuigi talvetagavarasid hoitakse ammu sügavkülmikus. Samal põhjusel on puisniitudele jälle tekkinud palkküünid, kuigi heina sinna talveks ei veeta. Jälle kerkivad kiviaedade read kunagise karjamaa ja põllu piirile.

Paljud teevad seda enda jaoks, kuid ei keela teistelegi vaadata, tuntakse uhkust ja rahuldust oma põlistest sidemetest siin elanutega. Vana hoitakse ja taastatakse ka taluturismi arendamiseks, linnainimestele maaelu tutvustamiseks.

Ilmselt tuntakse hingelist vajadust säilitada eellaste tehtut. Inimesed jõuavad nii lähemale oma juurte saladustele. Väidab ju ka tuntud visionäär Aare Kasemets, et juurteta kultuur on hääbuv kultuur ja keegi peale meie endi ei oska meie rahvuskultuuri väärtustada ega suuda seda säilitada (Eesti 21. sajandil. 148–155).

Jõuamegi küsimuse juurde, kuidas saaksid inimesed aru, et pärandkultuuri objektide säilitamine aitab

oma juurte juurde teed leida, hingelist tasakaalu luua? Kuidas mõistaksid võimalikult paljud oma osa ajastu elamiskultuuri väljakujunemises ja tunneksid vastust selle järjepidevuse edasikandumise eest?

Pärast II maailmasõda kerkis lagunevate, segunevate ja pidevalt muutuva sotsiaalse koosseisuga kogukondade stabiilsuse probleem üles ka Põhja-maades, kus seoses tööstuse plahvatusliku arenguga algas, nagu mujalgi, linnastumisprotsess. Juba ligi nelikümmend aastat tagasi hakati Rootsis inventeerima peamiselt inimestest tühjenenud metsaaladel leiduvaid pärandkultuuri objekte – inimtegevuse jälgi maastikus. Nüüd on see tegevus seadustatud ja seda teevad kultuuriliselt ja ajalooliselt motiveeritud koduloouurijad koostöös keskkonna- ja muinsusametitega.

Seadustega ei ole aga reguleeritud selle nn riiklikult mittekaitstava pärandkultuuri objektide kaitsmine hävimise eest. Ja seda ei kavatsenud teha. Metsamaadel on need objektid kaitstud kaudselt – ilma nende hoidmise ja säilitamise kohustuse võtmiseta ei ole metsaomanikul, olgu selleks siis riik või eraomanik, võimalik oma metsi sertifitseerida.

Tuhandete väiksemate maaomanike puhul on aastakümnete jooksul jõutud arusaamisele, et parim

viis säilitada eelmistelt põlvkondadelt päritud kultuurimärke on omanikukaitse. Seda sõna ei taheta eriti kasutada, kuna sõna kaitse viitab ilmselt mingile ohule väljastpoolt. Paremini on rääkida omanikuhoiust, sest see on igale maaomanikule loomupärane – hoida väärtusi, mis paiknevad tema maal. Selleks selgitatakse igale maaomanikule, kelle maal on tähelepanuväärseid pärandkultuuriobjekte – vana verstatulp, ruunikivi, keskaegne ratsatee, sajandivanune karjajootmiskaev ja palju muud, nende objektide kasutusvaldkonda, ajalugu ning kultuurilist seost tänapäevaga.

Enamik maaomanikke väärtustab neid objekte, kuna need tõstavad tema omandi väärtust. Sellega kaasneb tavaliselt ka enesehinnangu tõus. Maaomanike koostöö tulemusena, kui näiteks seatakse eesmärgiks turistide arvukuse suurendamist piirkonnas, võib saavutada paikkonna maine märgatavat tõusu. Kui see seatakse eesmärgiks, tuleb luua kohapealne teavitussüsteem – trükised, viidad, matkarajad. Rootsi kogemused näitavad, et kui maaomanik on kultuurilembene ja tunneb oma maal oleva pärandkultuuriobjekti lugu, on see objekt parimal viisil kaitstud.

Sel juhul ei juhtu ehk enam asju mida meil veel kahjuks ette tuleb – rehielamu lammutatakse küttepuu-

deks, koldega kerisahjust saab kiviktaimla, lubjaahi veetakse ehitusaluseks täiteks, sajanditevanune kiviaed lükatakse mõne puukoorma väljaveoks maatasa.

Pärandkultuuri objektide inventuur ongi teabe kogumine ja esitamine kindla metoodika alusel. Andmed on kogutud teemast huvitatud ja vajaliku koolituse saanud inimeste poolt ning avaldatud Internetis pärandkultuuri kaardirakenduses aadressil xgis.maaamet.ee. Pärandkultuuri objektide inventuuri ei saa mõista ühekordse tegevusena, kirjeldatud on vaid tähelepanuväärsem valim, mida tulevikus on võimalik täiendada. Järjepidev peab olema ka omanike teavitamine ja nende nõustamine pärandkultuuriga seotud tegevustes. Kes saaks seda paremini teha kui piirkonna ja kohalike elanikega tuttav pärandkultuuri inventeerija?

Huvi pärandkultuuri vastu ja tahe neid objekte hoida ei saa tekkida käskude ja keeldudega, kuid samas ei ole reaalne ka sajaprotsendiline omaalgatus. Loodame, et siin raamatus ära toodud valik aitab kaasa kultuurilooliselt kõnekate objektide säilimisele meie mälus. Sellega vältime kodumaastiku muutmist ühekihiliseks pildiks.

Lembitu Tarang, projekti konsultant

- 1 Varangu hüdroelektrijaam
- 2 Varangu kabel
- 3 Põdruse postijaam

HALJALA VALD

Tänapäeva Haljala vald kuulus muinasaja lõpul Rebala kihelkonda. Asustus on vana, sellest annavad aimu kivikalmed ja ohvrikivid. Pärast Virumaa vallutamist jagasid taanlased Rebala kaheks kirikukihelkonnaks – Haljalaks ja Kadrinaks.

Haljala nimi on tuletatud allikatest.

Läbi aegade on elatist teenitud põllupidamisega. Põllud on suured, metsa leidub vähe ja seegi nigel. Soid on veel vähem. Valla piires on säilinud Tallinn–Narva vana postitee Põdruse postijaam. Valla maadele jäävad tosinkonna mõisa keskused.

Teistest tunduvalt enam kirjeldati eluasemeid, põlis- ja asundustalusid.

VARANGU HÜDROELEKTRIAAM

Aastal 1947 otsustati Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ELKNÜ) Virumaa komitees, et Selja jõe külmad vood on vaja alistada ja inimeste teenistusse rakendada. Eeskujuks oli Leevaku hüdroelektrijaama ehitus Võhandu jõel. Kunagi Varangu mõisale kuulunud lagunev vesiveski leiti selleks sobilik koht olevat. Valla komnoortega liitusid peagi teiste Virumaa valdade noored. Tudulinna komnoored, kes samal ajal Roostoja jõele hüdroelektrijaama ehitasid, esitasid üleskutse sotsialistliku võistluse alustamiseks. Üleskutse leidis heakskiitu ja nii otsustati Varangu hüdroelektrijaam valmis ehitada Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks.

Esmalt süvendati 130 m pikkune veskikanal, nihutati edasi 24 m pikk sild ja taastati veskitamm. Et rasket käsitsitööd vähegi kergendada, toodi Kunda tsemenditehasest kohale rööpad ja vagonetid. Lisaks elektrijaama ehitusele oli noori vaja appi metsatöödele palke langetama ja koorima, sest tulevane Varangu–Haljala elektriliin vajas poste. Lõunapauside ajal jõuti ka komsomolikoosolekuid pidada ja uusi ELKNÜ liikmeid vastu võtta. Ööbiti Varangu koolimaja klassiruumis, kuhu direktori loal toodi põrandale öled.

Kes sotsialistliku võistluse võitis, on teadmata. Oktoobripühadeks sai Varangu elektrijaam valmis. Jõujaam, mille võimsus oli 70 kW, töötas 1961. aastani. Tänapäevaks on nii veski kui tamm varemeis. Silma rõõmustab vaid vaade vastaskaldal kõrguvalle Varangu veskikantsina tuntud linnamäele.

Raude, A. (Juhendaja Heinla, S.) Haljala 8-kl Kooli 8. klassi kommunistlike noorte kodu-uurimistö, pühendatud ELKNÜ 60. aastapäevale. Käsikiri.

631889 / 6596620

190:VEV:001

VARANGU KABEL

Varangu mõisa lähedal looduslikult kauni Selja jõe kaldal asub üks perekonna rahula. Kuuskedega piiratud matmispaiga keskel paikneb omapärase arhitektuuriga väike kivist kabel. Tegemist on von Luederite perekonnale kuulunud matusepaigaga. Siin on mulda sängitatud kolm inimest. Kuulsaim nendest oli Magnus-Georg von Lueder, kes teenis tsaari sõjaväes välja kindrali aukraadi. Lihtrahva seas ei olnud kõrgeid aukraade kandvad von Luederid just austatud, sest nad üritasid sõjaväelist distsipliini kehtestada ka oma mõisas. Nii olevat Magnus von Lueder kohelnud talurahvast äärmiselt kurjalt. Rahvas pidanud olema kui soldatid.

Nõukogude ajal sai kabel palju kannatada. Aknad müüriti kinni, kallis parkettpõrand kisti üles ja hoonet kasutati silohoidlana. Vaatamata kõikele katsumustele säilitas kabel oma väärrika oleku ja on igati vaatamisväärtne arhitektuuri- ja kultuuriobjekt.

Muide, Varangu mõisavalitseja Madis Blumbergi kahest kõrgeltharitud pojast sirgusid meie rahvusliku liikumise võtmeisikud: vanemast, Gustavist, sai Kreutzwaldi väimees ja lähim abiline. Noorem, Paul, oli aga see, kelle vahetul mõjul küpsesid radikaalseteks rahvuslasteks Jakob Hurt ja Koidula. Gustav oli ilmselt esimene eestlasest gümnaasiumiõpetaja, Paul kindlasti esimene eestlasest silmaarst. Vendade poisipõli möödus sünnikodus Varangu mõisas. (Ott Sandrak – O.S.)

Sandberg, G. Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast. 1959. Käsikiri.
Aspel, H. Ajalooline traditsioon Haljala kihelkonnast. 1931. Käsikiri.

633048 / 6595170

190:KAV:001

PÕDRUSE POSTIJAAM

Tähtsa liiklussõlmena leiab Põdruse postijaam esmamainimist aastal 1631. Siitkaudu käis ühendus mitte üksnes Tallinna ja Narva (ning hiljem Peterburi), vaid ka Tallinna ja Tartu vahel.

1746. a suvel sõitis keisrinna Eliisabet Tallinna ja tegi peatuse Põdruse postijaamas. Keisrinnaga koos reisisid troonipärija suurvürst Peeter (pärastine keiser Peeter III) ja tema abikaasa suurvürstinna Katariina (pärastine keisrinna Katariina II) ning rohkearvuline saatjaskond. Kohale oli toimetatud 80 vahetushobust. Keiserlikud kokad ja pagarid hoolitsesid kõrgete külaliste eest. Postijaama toodi 10 vaati õlut, 2 vaati põletatud viina, jahu, mune, võid, kanu, härgi ja lambaid. Uudishimulikke kogunes postijaama ümbrusesse rohkesti ja keisrinna korraldusel ei tõrjutud neid sealt mitte eemale. Pärast jalutuskäiku rohelusse, lõunasööki ja lühikest lõunauinakut jätkati sõitu järgmisesse postijaama Loobul.

1809. a põles puust postijaam maha. Tänapäevani säilinud kivist jaamahoone pärineb 1813. aastast, olles üks vanimaid omasuguste seas kogu Eestis. Seoses Balti raudtee valmimisega 1870. a postijaam suleti. Hiljem töötas seal 1965. aastani Põdruse kool.

Sandberg, G. Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast. 1959. Käsikiri.

633083 / 6589089

190:POJ:001

- 1 Viitna kalmudepealne
- 2 Truialinn
- 3 Sootaguse Tornimägi
- 4 Ohepalu küla
- 5 Sitamäe kivirist
- 6 Mäoküla ja Otri talu
- 7 Venehoone koolitalu
- 8 Linaleoauk
- 9 Uuevälja talu kiviaed

KADRINA VALD

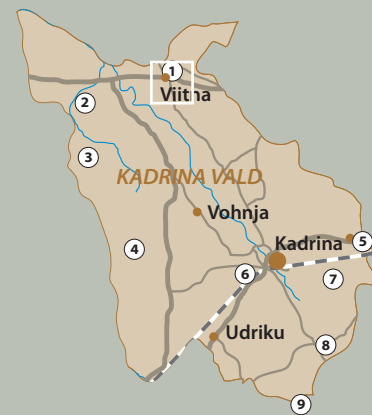
Valla aladel on palju kauneid järvi: Neerutis, Viitnal ja Ohepalus. Viljakad mullad on andnud võimaluse tegeleda siin pikka aega põlluharimise ja karjakaasvatamisega. Kihelkonna keskust tähistava Kadrina kiriku ehitus jääb juba 13. saj esimesse poelde. „Taani hindamisraamatu“ Eestimaa nimistus (1241) on märgitud veel Hulja ja Ohepalu külad.

Nii valla piirijõe Valgejõe kui ka Loobut on peetud pühaks. Loobu jõe kallastel teatakse pigem Põhja-Eestile omast Uku-usku. Uku külast Loobu poole jäävas Uku mõnastikus olla elanudki Uku-usulised. Lisaks talukohtadele on hulgaliselt kirjeldatud ka kohanimesid, koolihooneid, kõrtse ja tuuleveskeid

VIITNA KALMUDEPEALNE

Viitna külas asub Narva maantee ja sellega ristuva Kadrina tee vahelises nurgas küngas, mida kututakse Kalmudepealseks. Kuna seal ei ole tehtud väljakaevamisi, siis pole teada, mis ajal seda matmispaika kasutati. Võib oletada, et Kalmudepealsel oli ka Viitna Püha Vituse ehk Viidi kabel, mille järgi on küla oma nimegi saanud. Kabeli asukohta ei ole kindlaks tehtud, kuid rahvasuus püsib põlvest põlve jutt, et seal see oli. Teada-olevalt esimesena mainis matmiskohta käsikirjas koduloolasest praost Gustav Johannes Beermann, kes töötas Kadrinas aastatel 1919–1941. 19. sajandi lõpuveerandil vedanud kohalik külamees Kustas Wakker Viitna kõrtsis teise külamehega kihla, et Kalmudepealne on tõesti matmiskoht olnud. Pärast käelöömist käidigi kaevamas ja leiti inimesi. Teist korda tulid samast luud välja 1937.–1938. aasta paiku, kui laiendati Viitna–Kadrina teed. Neil aastatel oli sellele, kes vaadata oskas, kergelt veel nähtavad kalmekohad, mis nüüd on kõik pinnase all, ainult küngas on veel selgelt märgata. Muisnuskaitse alla võetud koht vääraks kindlasti arheoloogilisi kaevamisi, et kindlaks teha, mis ajal kalmesse maeti ja kas seal asus ka Viitna kabel.

614211 / 6592600

272:MOK:001

TRUIALINN

Kadrina vallas on teada mitmeid saunakülasid, millel on olnud uhke nimi või rohkelt suitsusid. Üks üsna keskmise suurusega saunaküla asus Läsnal ja kandis ametlikku nime Pikassaare, rahvasuus ka Hädaparu ja Truialinn.

1914. aastal sündinud Ella Kaljuvee mälestustest saame järgnevalt ülevaate saunaküla elust-olust.

Siin, endisel Jaagu talu maal, oli kokku 25 majapidamist, millest 21 asusid lähestikku, iga vakamaa (võrdub rukkivaka külvipinnaga, tallinna vakamaa on 0,18 ha) peal maja oma kõrvalhoonetega. Kahe-kolme vakamaa tagant olid uulitsad, mida kutsuti majade järgi.

Kuna krundid olid välja mõõdetud mõisa ametimeestele, siis elasid siin (peale mõne vanainimese, kes ei jaksanud mõisale enam tööd teha) rätsepad, sepad, kingsepad, pottsepp, ehitusmeister, mesinik, rändkaupmees, õmbleja, sukakuduja ja isegi kaltsukaupmees e otsik. Et hakkama saada, oli lisaks vakamaale elumaja ja aiamaa jaoks välja mõõdetud veel kolm vakamaad põldu.

Ja saadigi hakkama. Aja möödudes lahkusid elanikud külast ja see lakkas olemast.

608259 / 6590650

272:POP:002

SOOTAGUSE TORNIMÄGI

Sootaguse Tornimäge on kutsutud ka Linnamäeks, Hüüukambrimäeks ja Tarvenpää mäeks. See asub Kallukse maastikukaitsealal, absoluutne kõrgus on 113 m. Mäe otsas valvanud vahimees, kes vaenlase tulekut märgates ümbruskonna elanikele lokku lüües (mõne teise mälestuse järgi lipu langetamisega) ohust teada andis. Selle peale kiirustati Linnamäe järsus põhjanõlvas olnud koobastesse. Tornimägi asub Vahi talu maadel, seega on põhjust uskuda, et selline ametikoht on tõesti olnud.

608344 / 6586890

272:KON:010

OHEPALU KÜLA

Ohepalu küla esmamainimisel „Taani hindamisraamatu“ Eestimaa nimistus 1241. aastal on siin loetud 50 adramaad. Selline suur suitsude arv annab aimu vanast ja elujõulisest külast. Kindlasti mängis oma rolli muistsete ühendusteede hargnemine küla vahetus läheduses. Aastal 1914 kirjutas August Pulst oma päevaraamatus Ohepalust, kus on 70 suitsu. Ta kirjutab, et õieti võiks seda linnaks või vähemalt alevikuks nimetada.

Sumbküla väljanägemisega Ohepalul on olnud oma külavainu, kuhu kogunes kari, et karjakuga karjamaale minna; oma koolimaja, tuuleveski, meierei, pood.

1936. aastal antakse ajalehes Postimees teada, et õige sügavalt Ohepalu rabast leiti mitme sülla pikkune (süld = 1,6–2 m) tühjaks õõnestatud tammest küna. Valmistamisviisi järgi oli see aastasadu tagasi muistsete tööriistadega tehtud.

Räägitakse Ohepalu järvel olnud vaikülast, mille juurde viiv salatee on praegugi vaadeldav.

Läheduses asuv Linnamäe nime kandev järskude nõlvadega küngas lubab oletada, et seal võis kunagi olla linn.

Küla ääres asub magasiait, kõrval Kirikumägi, mis tõenäoliselt on olnud enne ristiusustamist hiiemägi. Kirjasõnas mainitakse seal asuvat kivikalmet, mis võis „kabelimäe“ ehk kalmistuna leida kasutamist ka kristlikul ajal.

611631 / 6580541

272:POK:001

SITAMÄE KIVIRIST

Rakverest Tapa poole sõites on vasakul pool teed, umbes kilomeeter maad enne Hulja küla üksiku kase all kivirist. Kiviristi kohta liigub palju legende. Neist üks väidab, et tegemist on Põhjasõja (1700–1721) ajal hukkunud Rootsi kindrali mälestuskiviga. Teine pajatab, et (muinasjutulist) Järva ja Viru piiskopide vahel olnud sõda, mille käigus Järva piiskop olla saanud selles paigas haavata. Kolmanda järgi läinud pulmarongis peigmehe hobune lõhkuma, pruut saanud sellel kohal surma.

Neljas legend, mis langeb kokku esimesega, on rohkem tuntud. Nimelt olevat rist püstitatud Põhjasõja ajal kellegi Siitau-nimelise Rootsi väepealiku mälestuseks, kes langenud samas toimunud Hulja lahingus. Tema järgi sai nime ka naabruses olev küngas, mida hakati kutsuma Siitau mäeks ja mis hiljem mugandus rahvasuus Sitamäeks.

Tammik, R. Sinust, mu Hulja. 2003.

627381 / 6581180

272:KVR:001

MÄOKÜLA JA OTRI TALU

Otri talu ajalugu on tihedalt läbi põimunud Mäoküla ajalooga. Otri talu võis saada oma nime Ott-Jürist, kuna ka teised selle küla talud on saanud nime peremeeste järgi.

Kuni talude kruntideks jagamiseni aastal 1876 oli küla võrdlemisi perederikas. Aastaks 1917 oli Mäoküllä jäänud 17 talust ainult kolm, sealhulgas Otri.

Küla teeb eriti kauniks selle lõunaküljes sügavas orus voolav Mäo oja ja Piua oja pool kilomeetrit põhja pool.

Küla on muistne. Seda tõendavad mitmed siit leitud esemed.

Otri talu Sutteritest (eestistatult Sulev) peremehed on olnud väga tegusad mehed. Nad ehtasid korralikud hooned, mis küll vahepeal kolhoosi omandis on osaliselt hävinenud. Kenasti on säilinud 1927. aastal August Sulevi plaani järgi ehitatud elumaja, suur kelder (1881), kuivati (1913) ja juba 1880. aastal rajatud dendroaed.

Omaette vaatamisväärsus võinuks olla hoone, mis ehitati Mäo ojaale samuti August Sulevi poolt. Ta paisutas tammiga vee üles, paigaldas valatud kanalisse 4-hobujõulise turbiini ja pani sellega käima 1,2 kW alalisvoolu dünamo, et oma pere tarvis elektrit toota. Samas hoones asus veel seppapada ja oja peal saun, kus vee ammutamiseks oli pörandas luuk; samuti väike veski oma pere tarvis.

618920 / 6578882

272:KEJ:001

VENEHOONE KOOLITALU

Neeruti vallakool alustas ametlikult tegevust 1862. aastal Vandu külas nn Venehoones. Kooli asutajaks oli tolleaegne Neeruti mõisnik krahv Karl Rehbinder. Koolile määratud hoones tehti väike ümberehitus, muretseti istepingid, koolilauad esialgu puudusid. Lapsed kirjutasid krihvliga tahvlile, mida hoiti põlvedel. Krahv Rehbinderi käsul ja Kadrina kirikuõpetaja Treueri õnnistusel sai koolmeistriks Vandu küla noormees Hans Strandmann.

Omamoodi üllatav on tõik, et koolmeister Hans Strandmann polnud ise päevagi koolis käinud! Hansu isa käis lisaõppimiseks viinavorides piiritust laiali vedamas. Poeg oli tal kaasas. Poiss käis kodust kaugel, nägi ilma, vooris olnud mehed õpetasid Hansu lugema ja kirjutama ning andekale poisile piisas sellest, et iseseisvalt ennast täiendades saada koolmeistriks.

Koolitööle asudes sai Strandmanist kirjade järgi mõisa teenistuja. Mõisa poolt määrati talle palgaks 6 tiinu (u 6,5 ha) põllumaad koos vajaliku karja- ja heinamaaga.

Õpiti kahes jaos, õpilaste arv kõikis 40ne piires. Ümbruskonna koolide „katsuja“, Kadrina kirikuõpetaja kirjutab Vandu külakooli kontrollaktis: „Koolimaja on eeskujulises korras, ilusa lauluheale ja kena käekirjaga koolmeister on laimatu väljanägemise ning hää etteastumisega.“

Koolmeistri pojad olid hoopis kõrgema lennuga – mõlemad õppisid õigusteadust. Vanema, Andres Strandmani, karjäär tipnes keisririigi esin-

dusvangla Krestõ direktori kohaga Peterburis. Nooremast, Otto August Strandmanist, kujunes aga meie üks kõige tänuväärsemaid riigimehi, kelle panus oli määrav nii Eesti autonoomia kui omariikluse, nii Eesti krooni kui ka maareformi sünniloos. Kõiki tema ameteid (eesotsas riigivanemaga), rolle ja teeneid ei mahu siin kirjeldama. Hiljuti paigaldati talle sünnikohta Vandusse mälestuskivi. (O. S.). Teiseks Neeruti koolmeistriks oli aastatel 1894–1899 Paul Bergmann, kes hoolsa koolitöö kõrval pööras suurt tähelepanu koorilaulule. Ta juhatas ka kohalikku laulukoori.

Mälestusi külaelust ja inimestest. Vahtrapuu talu lugu. 2005.

624984 / 6578378

272:TAK:040

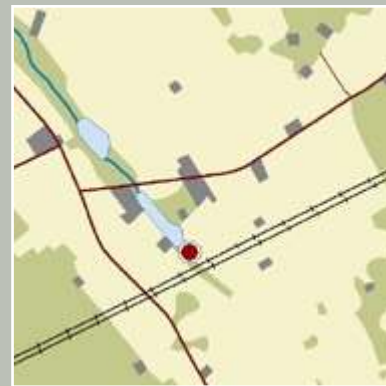
LINALEOAUK

Jõepere karjamõisa aladel Loobu jõe alguses on säilinud mõisaaegne linaleoauk. Lina leotas siin kogu Jõepere küla. Linaleoauk on säilinud väga hästi tänapäevani. Auku kasutas külarahvas kuni 1940. aastateni, pärast kadus linakasvatamine ja vajadus linaleoaugu järele.

Linataimest linakiu saamine on pikk protsess ja teist samapalju tööd tuleb teha, et linakiust kangas saaks. Esmalt kitkuti lina koos juurega maast ja köideti kokku parjad peotäied. Linapeodelt eraldati seemnekuprad (väärt puiduimmutusvahendi tooraine) ja linaid laotati linaleoauku, kuhu need jäeti 2–3 nädalaks likku, raskuseks pandi peale veetünn või kivid. Seejärel laotati lina põllule sügispäikese kätte pleekima. Peenike, aga tugev kiud on linavarre pinnal, leotamine ja pleegitamine hõlbustas selle eraldamist varre ülejäänud osadest.

624727 / 6573989

272:LLA:001

UUEVÄLJA TALU KIVIAED

Aruküla Uuevälja talu peremees rajas põllumaa ja metsaheinamaa vahele maakividest aia. See on säilinud väga hästi ja eraldab tänapäevalgi heinamaad metsamaast. Kiviaed on rajatud arvatavasti loomade pärast, et nad ei pääseks metsaheinamaalt põllumaale. Uuevälja talu peremees Johannes Plooman oli korda armastav mees, tema talu oli ümbruskonnale eeskujuks. Peremees korjas oma põllumaadelt kõik kivid ära ja tegi neist aia. Aed valmis 1930ndatel järk-järgult, sedamööda kui palju maapõu kive andis. Oma põldude kividest on tehtud ka hobusetall. Kord oli selles talus nii suur, et rehetuba pühiti kaks korda päevas – hommikul ja õhtul. Talu oli suhteliselt suur, seetõttu jagati see kahe pere vahel, teine pool majast oli Johannese õe ja tema mehe päralt.

622945 / 6570293

272:AED:001

- 1 Paasvere magasiat
- 2 Kabelimägi
- 3 Muuga koolimaja

LAEKVERE VALD

Pandivere kõrgustiku äärealal voortevahelises nõos asub Laekvere vald. Kellavere mäelt avaneb kilomeetrite ulatuses vaateid Alutaguse metsadele, Emumäele ja Ebaverele. Laekvere tekkis sumbkülana, seda on nimetatud ka moonakate ja saunikute külaks. Laekvere alevikus väärivad tähelepanu suured maakivist hooned: meierei, koolimaja, kauplus ja pritsikuur.

PAASVERE MAGASIAIT

Vaeste abistamiseks ja ikaldusaastate puhuks seemnevilja hoidmiseks andis Peeter I aastal 1718 mõisnikele korralduse, tagada kogukonna viljatagavara.

Viljatagavara hoidmine muutus mõisnikele majanduslikult vähetasuvaks ja tülikaks, mistõttu andis Vene keiser Paul I aastal 1799 välja ukaasi, mille järgi pidid talupojad selle oma hooleks võtma. Vastu võetud seadus kohustas talupoegi enda kuludega magasiaitu ehitama ja viljatagavara kindlustama, seejuures jäi mõisnikele õigus kontrollida magasiaitade tegevust.

Viljaaidad ehitati tuleohutuse tagamiseks üksikult tee äärde, mõisa või küla lähedusse. Paasvere viljaait ehitati 1801. aastal. Esimestel magasiaitadel oli õlgkatus, palkseinad ja palkidest põrand. Alles hiljem hakati ehitama kiviseintega hooneid, mille katused kaeti laastu või sindliga, siseseinad krohviti ja põrand kaeti laudadega. Need hooned meenutasid rohkem mõisaaitu.

Magasiitadest laenati vilja välja kindlatel päevadel – magasipäevadel – nii kevadkülviks kui ka leiva küpsetamiseks, hiljem tuli laenuvõtjal vili mingi protsendiga tagasi maksta.

Magasiitades tööd korraldanud talupojad pidasid laenude väljastamisel arvestust magasipulkade abil, hiljem võeti kasutusele magasiraamatud.

649619 / 6553270

381:MAG:001

KABELIMÄGI

Esimesed kirjalikud teated Paasverest pärinevad „Taani hindamisraamatust“: 1241. a oli 23 adramaaga küla pärastise Simuna kihelkonna suurim kogukond. Allikate ja jõe olemasolu tõi inimesed Avijõe kallastele kala püüdma, loomi küttima, hiljem põldu harima.

Paasvere mõisa lähedal tee ääres väikesel künkjal asub Kabelimägi. Seal seisib Simuna abikirik, mis oli pühitsetud pühale Laurensiusele. Vanemad inimesed mäletavad, et kabeli tornis oli kuldmuna ja rist. Kabelimäelt läinud maa-alune käik Margumäele, mis asub paar kilomeetrit loodes.

Mahajäetud kabel, mille alusmüürid ja mulda täis varisenud võlvitud keldrid veel tänapäevalgi aimatavad, oli juba 18. sajandil varemetes. Kabelisse maeti omal ajal kohalike mõisnikke.

Üks mees jutustas, kuidas ta lapsepõlves, nii umbes 6–7 aastaselt olnud koos teiste lastega ühel suvisel päeval Kabelimäel lilli korjamas. Korraga nägid lapsed, et ammu surnud vana parun ilmunud valges riides nende keskele. Kõik hirmunud koledasti ära. Jaan, loo jutustaja, tahtnud mõisa poole plagada, kuid pole muidu saanud, kui pidanud minema parunist mööda. Katsunud siis ettevaatlikult eemale hiilida, kergitanud parunile mütsi ja ütelnud: „Tere!“ Ehk ta siis ei kurjusta. Nii kui ta selle sõna öelnud, nii olnud vana parun kadunud, pole näha olnud muud kui sinist suitsu. Aga siis nad tulnud sealt kõik mõisa poole ikka hää kõva leiliga.

Lille, R. Alutaguse ja Kellavere piirimail – Laekvere valla radadel. 2008.
ERA II 13, 354/5

651360 / 6551231

381:KBM:001

MUUGA KOOLIMAJA

Simuna kihelkonna üks esimesi koole asutati Muugas 1786. aastal. Simuna pastori Heinrich Johann Pauckeri 1788. aastal koostatud aruandes on koolmeistrina kirjas oma talus kooli pidanud talupoeg Jaani Hans.

1839. aastal ehitas mõisahärra Peter Gustav von Uexküll-Güldenbandt Muuga-Noavere külla koolimaja. Koolmeistriks sai Simuna kihelkonnakooli lõpetanud Tomas Tanneberg, kes ise osanud vaevaliselt veerida ja seda sama primitiivselt oma hoolealustele edasi andnud.

Kooliolud paranesid pärast edumeelse köstri Willem Normanni Simunasse asumist 1832. aastal, kes kaheaastase kursusega hakkas ette valmis-tama esimesi õpetatud koolmeistreid. Tomas Tannebergile järgnenud Muuga külakooli õpetajad ongi enamikus olnud Normanni köstrikskooli õpilased.

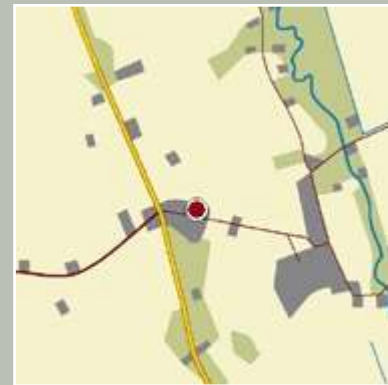
1862. aastal ehitati uus koolimaja ning ametisse asus Muuga laulukoori asutaja Karel Õis Rohust. Õpilaste arvu suurenemisega tekkis vajadus avarama koolihoone järele. 1887. aastal valmiski Rakvere–Mustvee maantee äärde järjekordne uus maja.

1929/30. õppeaastal vana maja lammutati ning asemele ehitati ajako-hane koolihoone. Maja oli kooskäämise kohaks vabahariduslikele organisat-sioonidele. 1934. aasta suvest hakkas kooli juures Muuga Perenaiste Seltsi korraldusel regulaarselt tööle lasteaed. 19. septembril 1944 pommitasid Vene lennukid kooli, mille tagajärjel hävis maja koos sisustusega.

Lille, R. Paikkonna kultuurilugu. Muuga mosaiik. 2008
Muuga koolimaja – 1887. a. Foto kooli kroonikaraamatust.

650491 / 6552767

381:KOO:001

- 1 Liigvalla pritsikuur
- 2 Rakke lubjatööstus
- 3 Mursi kalmistu

RAKKE VALD

Rakke valla kõrgeimal voorel asub Emumägi, millelt avaneb maaliline vaade metsadele ja laiuvatele põldudele. Mäe olevat Kalevipoja hobune Peetla raba mullast kokku kraapinud. Muinasajast on siinkandis rohkete järsuveeruliste jõeorgude viljakail kallastel põldu haritud ja kännulistest jõgedest kala püütud. Inimtegevuse jäljed on jätnud Rakke valla kultuurilukku sügava vao. Siin leidis enam kaardistamist mittekaitstav mõisaaegne arhitektuur ja koolihooned.

LIIGVALLA PRITSIKUUR

Rakke Vabatahtlik Tuletõrje Ühing loodi 1922. aasta veebruaris Johannes Tamme eestvedamisel. 20. detsembril 1936. aastal liitusid sellega Liigvalla-Puhmu ning Vägeva vabatahtlikud tuletõrjeühingud. 1936. aasta aruande järgi kuulus ühingusse 180 liiget. Rakke tuletõrjeühingul oli oma puhkpilliorkester. Majandus- ja ehituskulude katmiseks ning tulekustutusvarustuse ostmiseks korraldati heategevusüritusi, teatrietendusi, tantsuõhtuid, loteriisid, jms. Raha saadi veel kinnisvara rendist, lille- ja alkoholimüügist.

1936. aastal kavandas Rakke Vabatahtlik Tuletõrje Ühing Liigvalla pritsikuuri ehitust, mille heaks loobus Varangu metskond, kellele kuulus Liigvalla mõisa park, 0,35 ha suurusest maatükist. Pritsikuuri ehitamiseks laenati raha Eesti Maapangalt. Pritsikuur kerkis aastatel 1938–1939. Rakke vallas oli 1939. aastaks ehitatud neli pritsikuuri: Rakke, Nõmmküla, Ao ja Liigvalla.

Pritsikuuri iseloomulikumaks tunnuseks on torn voolikute kuivatamiseks. Tornis oli sageli ka häirekell. Kuuris hoiti tulekustutamiseks vajaminevaid vahendeid: käsi- ja mootorpumpasid, redeleid, voolikuid, kirveid, kange, ämbrid jms. Tulekahju korral läks tuld kustutama 6–7-liikmeline meeskond. Pritside ja muu kustutusvarustuse veoks kasutati pritsikuuri vahetus läheduses asuva talu hobuseid, kasutati ka renditud hobuseid.

621476 / 6542963

660:PRT:001

RAKKE LUBJATÖÖSTUS

Rakkes hakati tõsisemalt lubja tootma 19. sajandi lõpus, kui Karl Kadak ehitas Jäola külla viis maa-ahju, mis jäeti maha pärast seda, kui Rakke raudteajaama juurde lubjatööstuse tootmishooned ehitati. Rakkesse ehitati saklasest inseneri järeleaatamise all Saksamaalt toodud plaanide järgi Hoffmanni tüüpi ringahi (18 kambrit – 89 küttetorude rida laes). Korstna kõrgus oli 63 m. Kokku ehitati 1913. aastaks kolm ringahju.

Paekarjääris kasutati kivi käsitsi murdmisel erineva suurusega kiile, haamreid, 40–50 cm pikkuseid härgi (raudkiile) ja pomme. Härga kasutati suuremate paelahmakate lahtimurdmisel. Tööstuse areng ja ehitustegevuse kasv suurendasid nõudlust lubja järele, mille tõttu hakati kivi murdmiseks kasutama lõhkamist.

Kamarikult rajati 1904.–1905. aastal raudtee Rakkesse, mida mööda hakati ringahjude juurde paekivi vedama. Vedu toimus hobuvankritega mööda rööpaid, tööstuse arenedes auruveduritega. Karjääri kogumisjaama juurde ehitati veduridepoo. 1958. aastast hakati paekivi paetööstusesse transportima Tartu maanteed ja hiljem juba selleks ehitatud otseteed mööda.

Kivi laoti kambrisse kütteavade ridade kaupa. Ahjude kütmiseks kasutati puid ning 1960. aastatest alates põlevkivi, millele lisati kuni 20% kivi-sütt. Ühe tonni lubja põletamiseks kulus 1,2 m³ puid või 500 kg põlevkivi. Ringahju tootlus oli suur – ööpäevas põletati kuni 30 tonni lubja.

Tomberg, E. Rakke lubjatehas XX sajandil. 2003.

Tomberg, E. Pandivere Paekaart. 2006.

629004 / 6541011

66o:LUA:oo1

MURSI KALMISTU

Kalmistud on meie ühise kultuuripärandi osa. Venemaa keisrinna Katariina II andis 1772. a välja ukaasi, millega keelas kirikutesse ja kiriku-aedadesse matmise ning kohustas kalmistuid rajama asulatest eemale. Nii jääb ajalooliste kalmistute tekkimise aeg 18. sajandi viimasesse veerandisse. Kalmistute mitmekihilise kultuuripärandi lahutamatuks osaks on lahkunute mälestamiseks püstitatud hauatähised, mis kannavad endas mälestust kord elanud inimestest. Ühtlasi annavad hauatähised tunnistust raidkunsti, sepatöö ning tööstusliku kunsti arengust läbi sajandite.

Emumäe idapoolsel nõlval asub Mursi kalmistu – Murside perekonna matmispaik, kuhu 9. oktoobril 1935 maeti esimesena tollase Salla valla suurtalu peremees Karl Murs. Pärast teda on kalmistule maetud ka teisi ümbruskonna inimesi. Viimane matmine toimus 25. juunil 2008. a, mil Rakke vallavalitsus andis erandkorras loa matta suletud Mursi kalmistule.

Kalmistule on 1945. aasta kevadel maetud ka metsavendade poolt maha lastud Salla valla maaosakonna juhataja koos naise ja koolieelikust tütreaga.

Rakke Kaja. 2008, nr 6.

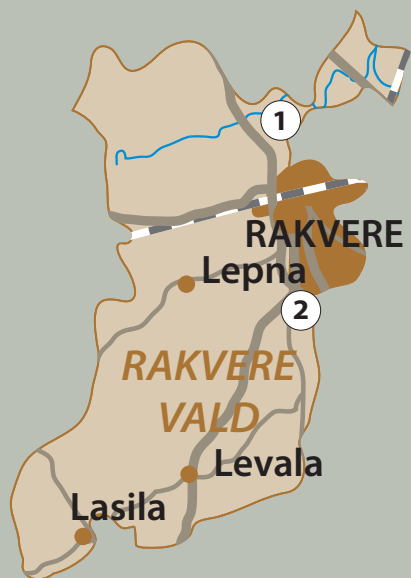

637016 / 6535683

66o:HAU:001

- 1 Hukkunud lenduri mälestusmärk Päides
- 2 Kõrgemäe suusahüpetorn Tõrma külas

RAKVERE VALD

Suurpõllumajanduse tulemusena on valla ala valdavalt kultuurmaastik ja märke minevikust säilinud vähe. Vanimaks mälestiseks on Pahnimäe linnus I aastatuhande teisest poolest. Vanimad külad, mis tänini elujõulised asulad, on Lepna ja Tõrma. Viimane on oma muististe rohkuselt ka laiemalt tuntud. Rakvere vallas kaardistatud pärandkultuur viitab rohkem tööstusele.

HUKKUNUD LENDURI MÄLESTUSMÄRK PÄIDES

1930. aasta 31. jaanuaril tegi Rakveres baseerunud Eskadrilli nr 1 ülem kapten August Orav lennuvälja lähistel oma hävituslennukiga GL-22 surmasõlmi. Tehnilise rikke tõttu kukkus lennuk Rakvere lähedale metsa ja Orav hukkus. 1930. a oktoobris paigaldas tema lesk Herta-Emilie oma mehe hukumiskohale mälestuskivi.

Kapten August Orav sündis 1. juunil 1896. a Harjumaal Peningi vallas. Lõpetas 1915. a Tallinna Poeglaste Kaubanduskooli. I maailmasõjas teenis Vene tsariaarmees ning detsembris 1917 tuli üle Eesti tagavaraväe pataljoni, mille koosseisus teenis kuni selle laialisaatmiseni Saksa okupatsioonivõimude poolt. 12. novembril 1918. a astus uuesti Eesti kaitseväge ja määrati Tallinna Kaitseliidu 5. jaoskonna ülema abiks. Ta viidi 1. juulil 1920. a üle Tallinna komandandi käsutusse ning määrati komandandi komando nooremohvitseriks, 1. märtsil 1922. a aga Tallinna komandandi platsadjutandiks.

15. märtsil 1924. a viidi Orav üle lennurügementi. Sama aasta 14. aprillil määrati ta lenduriõpilasena Merilennu eskadrilli ning veidi hiljem komandeeriti õppejaoskonda lendurite ja lendurvaatlejate kursustele. 1925. aasta kevadel lõpetas Orav kursuste teoreetilise ja ka praktilise osa hindele „hea“. 20. juulil sai ta sõjaväelenduri kutse. Juba sama aasta 10. septembril määrati August Orav Eskadrilli nr 2 pommituslennukite rühma ülemaks.

1. juunil 1928. a määrati Orav Rakveres baseerunud Eskadrilli nr 1 rühma-ülemaks, juba 8. augustil sama eskadrilli ülema kohusetäitjaks, 15. detsembril 1929. a kinnitati ülemaks.

Kuulutaja. 2008, 21. nov.

633162 / 6584644

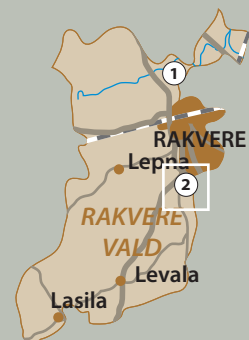
662:MAL:001

KÕRGEMÄE SUUSAHÜPPETORN TÕRMA KÜLAS

Eesti esimene suusahüppemägi, mille rajamise eestvedajaks oli tollane tuntud suusamees Theodor Andresson, avati 1929. a. Praegugi on seal puidust hüppetorn.

Eesti Spordileht kirjutas 8. veebruari numbris aastal 1929: „/---/ Nimelt avati esimene eesti suusahüppemägi. Esimese hüppe teeb eesti suusameister Andresson õnnestunult. Temale järgnevad Lille ja Harpe. Rahva vaimustus on suur. Imestatakse, kuidas nad ometi endid surnuks ei kuku. /---/ Pikim hüpe oli 10 m.“

Sama aasta veebruaris toimusid Rakveres üle-Eestilised suusapäevad. Osa võtsid Soome 1925. aasta kombineeritud suusatamise (kahevõistlus) meister Toivo Nykänen ja Pekka Kuvaja. Võistluse lõpetamisel toimus hüpete demonstratsioon. Toivo Nykänen ronis märke, pani suusad alla, andis keppidega hoogu, tuiskas mäest alla, viskus trampliinilt õhku ja lendas maandumisenõlvakule. LeHEMEESTE sõnul hüppasid soomlased üle 30 meetri, meie mehed 15–20 meetrit. (Kõrgemäe 25-kraadisest nõlvakust sai tänu leHEMEESTELE 45-kraadine.)

633943 / 6577916

662:SPO:001

- 1 Loodearmee sõdurite matmispaik ja mälestusrist Vaeküla-Liival
- 2 Reinumäe laager Uljastel
- 3 Rihula metsavahikoht

RÄGAVERE VALD

Vald on ümbritsetud põhjast, kagust ja edelast soode ja rabadega, kus on palju eri aegadest pärit turbavõtukohti. Valla territooriumist 60% moodustab mets ja see on valla peamine loodusrikkus. 20. sajandi algul oli siinne metsandus kõrgel järjel. Põlula mõisas õpetati välja metsavahte.

Siin on olnud palju metsavahikohti. See kajastub ka inventuuri tulemustes.

Asustus on läbi aegade olnud tihedam just valla keskosas, kus on olnud võimalik tegeleda põllumajandusega, kuigi siinsed põllumaad ei ole eriti viljakad. Piirkonna üldisele arengule andis positiivse tõuke Tallinn–Narva raudtee ehitamine ja Kabala raudteejaama rajamine 1870. a. Valda poolitab Kunda jõgi, mis on kahe suure kihelkonna looduslikuks piiriks: ida pool Viru-Nigula ning lääne pool Viru-Jaagupi. Kunda jõel ja selle lisajõgedel on asunud palju vesiveskeid ja kalakasvatusi.

LOODEARMEE SÕDURITE MATMISPAIK JA MÄLESTUS- RIST VAEKÜLA-LIIVAL

Vaeküla mõisa härrastemajas oli hospital. Seda nimetati ka sõjainvaliidide koduks, kus hooldati Vabadussõja lahingutes haavata saanud mehi, ka Vene Loodearmee haavatud võitlejad.

Eestis oli 1919.–1920. a tähnilise soetõve epideemia, millesse surid paljud hospitalis olnud sõdurid, ohvitserid ja sanitarid. Nad otsustati matta kõrvalisse kohta, milleks sai kuusikutukk Vaeküla-Liival. Nende mälestuseks on püstitatud õigeusu rist nimetahvlikesega.

644354 / 6580266

Einmann, V. Huvitav mälestusmärk Vaeküla-Liival. Virumaa Teataja. 2008, 19. nov.
Männik, M. Rägavere kooli lugu. 2009.

702:HAU:001

REINUMÄE LAAGER ULJASTEL

1940. aastatel Saksa okupatsiooni ajal olid Saksa väed hõivanud Uljaste piirkonna. Uljaste oosile Vabatküla mäel ja Reinumäel rajati kaevikuliine, mis pidid olema varuks, kui rinne Sinimägedel langeb. Leidub ka suuremaid auke, mis ilmselt olid kaevatud tankitõrje tarbeks. Lahinguid siin aga ei toimunud.

Väidetavalt asunud Reinumäel Saksa sõjaväes teeninud eesti meeste töölaager. Siia saadeti Eesti väeosad rindelt puhkama, tehti sepa- ja ehitustöid. Mõnedel andmetel asus siin ka vangilaager. Reinumäe all metsades olid olnud puitbarakid.

Praegu on säilinud punker, mis kulgeb s-kujuliselt männimetsa all. Selle pinnal on haakrist ning nimed, mille kirjutasid sinna tõenäoliselt sõdurid.

Sakslased on Uljastele jätanud mitmeid omamoodi vaatamisväärsusi. Keldrimäel asub suur sõjaväe kartulikeldri auk. Raudtee ääres on võimas betoonvundament, millele taheti rajada vabrik klaasiliiva pesuks, ent see ehitus jäi pooleli. Vundamendist pole aga ka kaasaegne tee-ehitus jagu saanud.

Tubamäe poole oli rajatud raudteelõik, mida kasutati oosist liiva väljaveoks. Tänu kaevandamisele paljandus aga Uljaste pank – tükike pankrannikust.

657620 / 6581389

702:MMS:002

RIHULA METSAVAHIKOHT

Siinsed alad kuulusid Põlula mõisa valdusesse. Mõisa metsaülemaks oli Dresdeni ülikoolis metsandust õppinud Carl Meimershausen, kes kohapeal kahe aastaga metsavahte välja koolitas. Põlula mõisas oli metsandus kõrgel järjel. Peale mõisa-metsade riigistamist 1920. a arvati Rihula vahtkond Põlula metsandiku koosseisus Rakvere metskonna külge. Aastatel 1949–2001 oli Rihula Põlula metskonna valduses.

Rihula metsavahikoht on kindlasti üle 100 aasta vana. Seda on kolme inim-põlve jooksul enda käes hoidnud metsavahidünastia, kus amet on üle antud äialt väimehele. Üle-eelmisel sajandivahetusel oli Rihulas metsavahiks Jüri Aalemann. Tema istutatud lehisrida ehib veel praegu Rihulas Kunda jõe kallast. Pärast Aalemanni surma 1919. a tuli siia 1913. aastast Sael metsavahiks olnud Aleksander Malmi (Malmberg) oma perega. Malmi töötas siin kuni oma surmani 1943. a ja ameti võttis üle tema väimees Villem Talli. Abikaasa Helge andis mehe kõrval samuti väärika panuse metsaistutustöödel ja metsakultuuride hooldamisel.

Ka Tallide väimees Jaan Ruut on metsamees. Tema töötas Põlula metskonna metsaülemana aastatel 1970–2001, kuni metskond likvideeriti. V. Talli tütar Marju on samuti õppinud metsandust ning töötanud mitmes metskonnas abi-metsaülemana. Peale mõisametsade riigistamist 1920. a arvati Rihula vahtkond Põlula metsandiku koosseisus Rakvere metskonna külge. Aastatel 1949–2001 oli Rihula Põlula metskonna valduses. Metsavahimaja õues kasvavad tammed istutas Aleksander Malmi. Marju ja Jaan Ruut istutasid maja lähedale lehised.

Helm, R. Rihula vahtkonnas. Mets. Puit. Paber. 1987, nr 2.

Foto: M. Ruut erakogu.

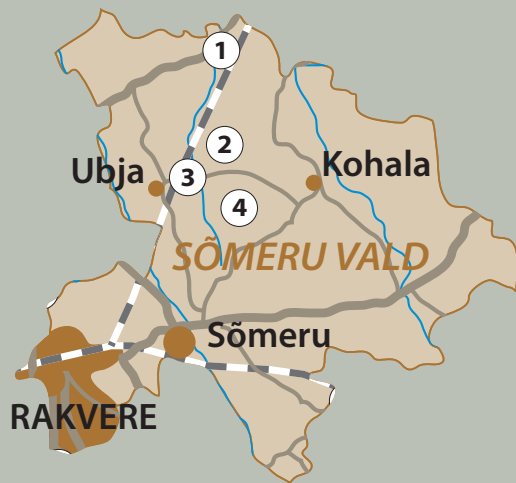

653474 / 6573852

702:VKK:007

- 1 Kivisild (Krodisilla)
- 2 Vanamõisa õlivabrik
- 3 Ubja kaevanduse direktori park (Euleri mõis)
- 4 Soosaluse turbavõtukoht

SÕMERU VALD

1241. aastal koostatud „Taani hindamisraamatu“ Eestimaa nimistus loetakse üles rida siitkandi külasid, neist 45 adramaa suurune Varudi oli üks suurematest Põhja-Eestis. 1891. aastal moodustati kolme kihelkonna – Viru-Nigula, Viru-Jaagupi ja Rakvere liitekohta ühendvald, mis sai nimeks Sõmeru, vahepeal tuntud ka Kaarli vallana. Siin kaardistatud pärandkultuurist moodustavad suure osa talukohad, ülejäänud on üsnagi mitmekesine.

KIVISILD (KRODISILLA)

Andja mõis on peamiselt 18. sajandi teisel poolel kujunenud ansambel Rakvere–Kunda maantee ääres, tänapäeval suuremas osas varemeis. Enne 1919. aasta võõrandamist kuulus Andja mõis Essu mõisa omanikule Julie von Ungern-Sternbergile.

Arvatavasti 19. saj alguses laskis Andja mõisnik ehitada kaks kivi-silda üle Toolse jõe – ühe Rakvere–Kunda maanteel ja teise, kõnealuse silla, esimesest umbes 1,5 km ülesvoolu. Sild on ehitatud paekividest, see on ühe kaarvõlviga ja asub mõisasüdamest 300 m kagus. Arvatavasti on silda kutsutud Krodisillaks, kuna vanadel kaartidel kannab kõrvalolev koppel sama nime. (Rannikumurdes tähendab sõna „krodima“ koguma.)

Hilisemal ajal on Toolse jõgi maaparandustööde käigus sillast lõuna poolt mööda juhitud ja praegu asub sild üle kuivanud jõesängi. Sild on heas seisukorras, kuid tulevikus vajaks kindlasti hooldamist-renoveermist.

Eesti arhitektuur III. 1997.

639692 / 6593257

770:KIS:001

VANAMÕISA ÕLIVABRIK

1920. aastal rajati Vanamõisa lähedusse riigile kuuluv väike põlevkivikarjäär, mis asus põlevkivikihtide avamusjoonel. Aastatel 1924–1925 avas Inglise kapitalil töötav *Estonian Oil Development Syndicate Ltd* Vanamõisas tehase, kuhu paigaldati katseseadeldis põlevkiviõli tootmiseks. See kujutas endast väljastpoolt köetavat lamavat pöördahju, milles plaaniti toota vähemalt 24 tonni õli ööpäevas. Ettevõtte oli tehnoloogilisi raskusi protsessi sujuva käivitamisega. Kukersiit paakus ja ahju läbilaskevõime oli väike. Tehas tuli sulgeda, kuigi õli omadused olid rahuldavad.

Karjääris kaevandati põlevkivi vähesel määral aastani 1931. Kaevandamise tulemusena tekkis katsetehase kõrvale lõuna poole süvend laiusega 30–60 m ja pikkusega umbes 800 m.

Tehase tarbeks rajati raudteeharu ja tööliste elamud. Kaevanduse sulgemisega elu Vanamõisa külas hääbus. Tööliselamuid kasutas Saksa vägi II maailmasõja ajal juutide koonduslaagri rajamisel. Peale sõda oli seal Saksa sõjavangide laager ja hiljem (aastani 1950) poliitvangide laager.

90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis. 2006.

639904 / 6590059

770:POR:001

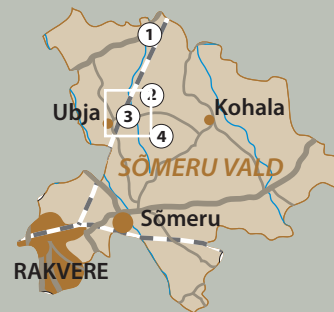
UBJA KAEVANDUSE DIREKTORI PARK (EULERI MÕIS)

Seoses kaevanduse rajamisega ehitati selle direktorile Ubja asula idaserva maja, mille ümber rajati park. Kohta kutsuti rahvasuus Euleri mõisaks. Euler oli kaevanduse direktoriks enne nõukogude võimu tulekut.

Pargi keskse telje moodustavad ebatsuuga-alleed, mis kulgevad läänest itta ja osaliselt ka põhjast lõunasse. Praeguseks on ebatsuugade vanus juba pea 100 aastat. Hiljem piiritleti kogu ala nulgudega ning istutati juurde veel vahtraid. Samas asus ka õunapuuaed.

Praeguseks metsistunud pargis kasvavad looduslikult võrsunud kased ja kuused. Majast on järel varemed. Alleed on säilinud, kuid halvasti vaadeldavad. Majani viivate alleede alguses on säilinud väravapostid.

90 aastat põlevkivi kaevandamist Eestis. 2006.

638771 / 6588946

770:PKM:001

SOOALUSE TURBAVÕTUKOHAD

Eesti turbatootmise ajalugu ulatub 18. sajandi lõppu. 19. sajandi keskel oli mõisatel juba üle 300 turbakaevandamise üksuse. II maailmasõja eel oli registreeritud üle 900 turbaühistu, mis kaevandasid turvast kütteks ja allapanuks.

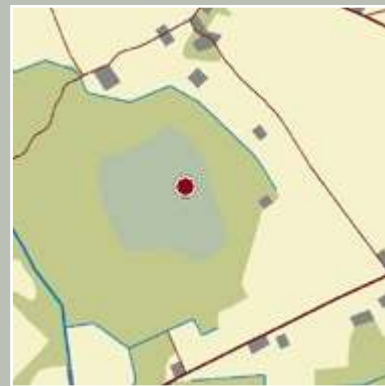
1939. a planeeris Soaaluse turbaühistu sealse turbarabas sisse seada mehhaniseeritud kütteturba tööstust. Selleks telliti projekt Põllutöökoja Kultuuritehnika ja Maamöödu talitusele. Turba tootmine oli ette nähtud väiketüübilise elevaator-turbamasinaga. Turbapätse pidi kuivatusväljale laiali vedama mehhaaniline köistransportöör. Kogu tööstuse käivitamiseks arvestati 6000 krooni. Maad selleks renditi riigilt (Kunda metskonnalt) ja Männiku nr 3 talult, kokku 27 ha.

Mehhaniseeritud kaevandamiseni aga ei jõutud ja turvast kaevandati käsitsi 5x20 m suurustest turbaukudest, mille vahele jäeti 5 m laiused ribad.

Praeguseks on allesjäänud ribad kogu alal metsastunud, kaevandatud karjäärides on taastumas turbasamblakiht.

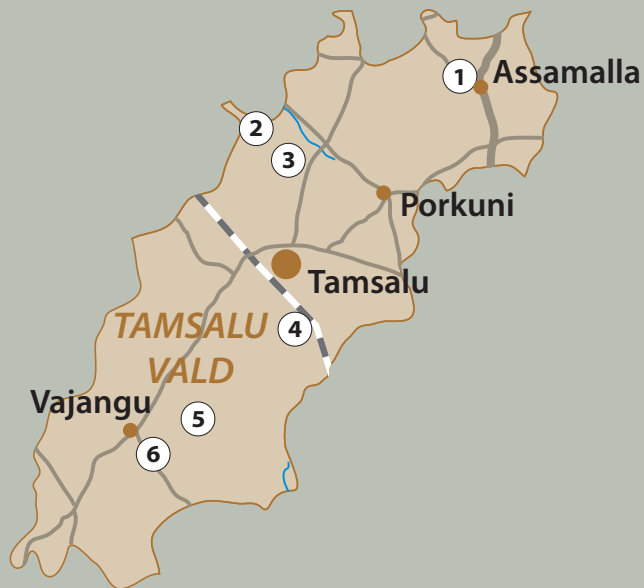

640616 / 6587324

770:TVK:004

- 1 Assamallas Kalevipoja jälgedel
- 2 Dominikaani munkade pelgupaik
- 3 Kaptenmajor Verner Puuranna talukoht
- 4 Kiviristid
- 5 Kuie mõis
- 6 Kuie külakool

TAMSALU VALD

Esimesed ajaloolised märgmed on tehtud valla läänealade kohta. Kauges minevikus kuulus sealne paikkond muinaseesti Lõpekunna kihelkonna koosseisu, mida peetakse üheks tihedamini asustatud muinaseestlaste alaks.

Esimesed teated väikese Tamsalu mõisa olemasolust pärinevad aastast 1512. Praeguse linna areng sai alguse Tallinn–Tartu raudtee rajamisega 1876. a, mil Tamsalu mõisa maadele tekkis raudteejaama ümber asula.

ASSAMALLAS KALEVIPOJA JÄLGEDEL

Assamallat, mida rahvasuu on kutsunud ka Porikülaks, tuntakse kohana, kus Kalevipoja muistendite kohaselt hundid vägilase hobuse maha murd-sid.

Sageli on Kalevipoeg muistendites loopinud hobust kimbutavaid hunte kivega. Üks niisugune rändrahn asub Assamallas Veskimäe kagu-jalamil põllu ja heinamaa piiril.

Ühe muistendi kohaselt oli Kalevipoeg Toompeal puhkama heitnud ja hobuse raudkammitssasse pannud. Hobune kõndinud süües edasi ja jõud-nud Porkuni kanti, kus põrguhundid teda taga ajama hakanud. Kui Kalevi-poeg ärganud ja näinud, et hundid hobust taga ajavad, pannud ta suure kivi piitsanööri otsa ja hakanud hunte viskama, kuid kivi läinud hobusele vastu pead ja nii langenud Kalevipoja hobune luhale surnult maha.

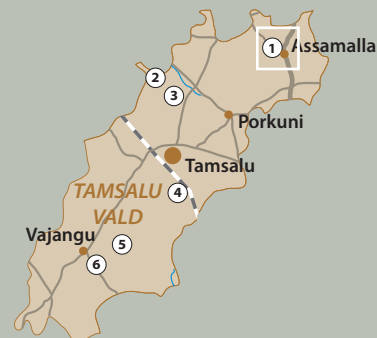
Mahamurtud hobuse kehaosadest ja rakmeist olevat Assamallas tekkinud mäed.

Luht ise olevat Kalevipoja hobuse nahk, künkad aga hobuse ja hobu-serakmete jäänused.

Leppik, E. Assamalla. 1996.

Assamalla minevik ja tänapäev. Album. 1983.

Fotol ja kaardil Sadulamägi

628383 / 6567954

786:KON:001

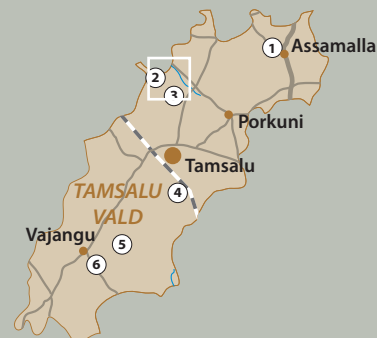
DOMINIKAANI MUNKADE PELGUPAIK

Dominiiklaste mungaordu (*Ordo Fratrum Praedicatorum* – jutlustajate vendade ordu) asutas 1215. a hispaanlane Domingo de Guzman. Ordu reeglite kohaselt pidid mungad elama vaesuses ning sõnakuulmises. Eesmärk oli viia jumalasõna vaestele inimestele võimalikult lähedale. Seetõttu ehitati kloostrid äärelinna või keset vaeste kvartalit. Ruumikates kirikutes pidasid kerjsumungad altariliturgia kõrval pikki jutlusi kohalikus keeles, mistõttu olid dominiiklased maarahva ja linnaeestlaste seas populaarsed. Nad olid peamiselt jõukate ja haritud perekondade liikmed, kes hindasid kõrgelt haridust, edendasid ülikoolides teoloogiat ja filosoofiat. Mungad kandsid valget rüüd, mille peale käis must kapuutsiga mantel. Dominiiklased jõudsid Tallinnasse 1229. aastal ja Tartusse 1300. aastal, mõnevõrra hiljem ka Narva.

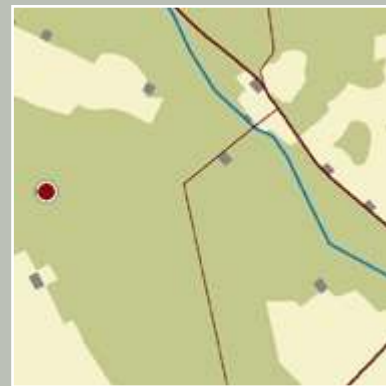
Reformatsiooni ajal aeti dominiiklaste kloostrid laiali, rüüstati ja suleti. Mõned Tallinnast lahkuma sunnitud vennad lootsid leida varju Porkunis Tallinna piiskopi linnuses, kuid neid ei võetud vastu. Munkade pelgupaigaks jäänud Mudaaugu-tagune Uuetalu mets Naistevälja lähedal, kuhu nad endile onnid ehitanud. Pärimuse kohaselt olla metsas hiljem näha olnud onnide asemeid.

www.hot.ee/ajaloost

Tamm, J. Eesti keskaegsed kloostrid. 2002.

620154 / 6566068

786:PAP:001

KAPTENMAJOR VERNER PUURANNA TALUKOHT

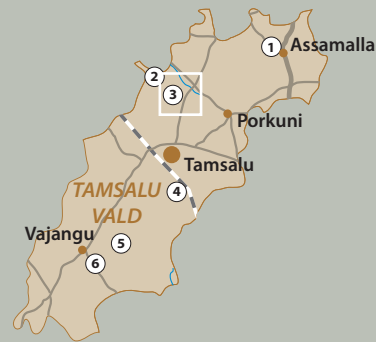
1904. aastal Narvas sündinud Verner Puurand asus pärast gümnaasiumi lõpetamist õppima Eesti Sõjakooli mereväeklassi. Nooremleitnandina 1928. aastal sõjakooli lõpetanud, asus ta teenima mereväkke. Aastatel 1935–1937 viibis Puurand Inglismaal, olles Eesti mereväe esindaja allveelaevade Lembit ja Kalev ehitamise juures. Seejärel oli ta allveelaeva Kalev komandöri abi ja alates 1939. aastast komandör.

Nõukogude okupatsiooni ajal komandeeriti Puurand koos allveelaevaga Kalev Liibavi ja sealt Nõukogude Liidu ning Saksamaa vahel alanud sõja tõttu Kroonlinna. Saksa õhurünnaku ajal üritas ta laevad merele viia, kuid politruk keelas seda teha. Verner Puurand lasi ta maha ja viis laevad sadamast välja, päästes nõnda palju inimesi.

Kui Eesti allveelaevad Punaarmee poolt üle võeti ja meeskond venelastega asendati, põgenes Puurand laevalt. Eestisse tagasi jõudes varjas ta end 1941. aasta suvel Virumaal Naisteväljal oma talu juures metsas. Kodust eemal olles pidas talu tema ema.

1944. aastal ülendati V. Puurand kaptenmajoriks. Samal aastal õnnestus tal koos perega pääseda Saksamaale Regensburgi. Seejärel vajas tema teeneid juba USA armee. 1946. aastal oli Puurand USA armee peakorteri juures Balti rahvaste sideohvitser. 1948. aastal asus V. Puurand koos perega elama Austraaliasse Brisbane'i. Ta töötas seal ehitusettevõtjana ning oli kohaliku Eesti Seltsi asutaja. Verner Puurand suri 12. juunil 1983. aastal Brisbane'is Eesti Vabariigi majandusministrina eksilis.

bhr.balanss.ee

621191 / 6564605

786:TAK:001

KIVIRISTID

Kiviristid Tamsalu vallas seonduvad Põdrangu, Kuie ja Aavere küladega. Aavere ja Põdrangu kiviristid on tänaseni säilinud, veel teatakse rääkida ka Kuie küla põllul olnud ristist ja Põdrangu külas seisnud hauatähisest. Aavere kivirist seisab tõenäoliselt oma algsel kohal. Põdrangu rist on oma arvatavast kohast ära viidud Põdrangu põllumajandusühistu platsil asuva veehoidla peale. Kiviristid on valmistatud kohalikust paekivist, need on omavahel sarnased nii välisuselt kui mõõtmetelt.

M. J. Eisen on raamatus „Esivanemate ohverdamised“ maininud ümbruskonnas asunud kiviristidest kunagise Järva-Jaani kihelkonna Kuksema Soo kõrtsi, Seliküla mõisa ja Võhmata risti ning Koeru kihelkonna Raigu mõisa kolme ja Ervita mõisa põllu nelja risti. (Järvamaa oma vanades piirides ongi ilmselt olnud taoliste kiviristide osas Eesti rikkaim piirkond. – O. S.)

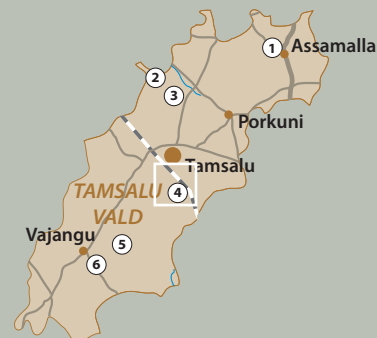
Arvatavasti rähistavad kiviristid Põhjasõja eelseid ja -aegseid matmispaiku või veriseid lahingutandreid. Pärimuse kohaselt on neid püstitatud ka Rootsi kindralite, sõjaülemate ja ordumeistri mälestuseks.

76-aastane Aavere küla elanik Reet teab rääkida külas asuvast kiviristist. Hauatähise vastas teisel pool teed on teadaolevalt säilinud ka palvemaja koht. Kivirist asub mõne kilomeetri kaugusel Võhmata-Järsi tee äärsetest kivikalmetest. Järsi küla (*Gerverselle*) on mainitud 1253. aastal.

Eisen, M. J. Esivanemate varandus. 1958.

Eisen, M. J. Esivanemate ohverdamised. 1996.

Heinmaa, A. Vajangu kroonika. 1999.

621462 / 6557671

786:KVR:001

KUIE MÕIS

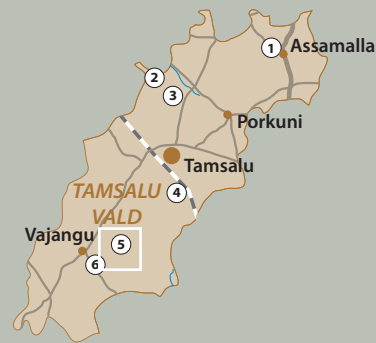
Kuie küla on esmakordselt mainitud 1525. aastal. Kuie mõis eraldati Roosna mõisast 18. sajandi algul. Viimane omanik enne 1919. aasta võõrandamist oli Ernst von Stackelberg. Kuie mõisa peahoone ehitati 18. sajandil vanabalti planeeringus ühekorruselise murdkelpkatusega krohvitud puitehitisena, mis 19. sajandi keskpaigas ümber ehitati.

Rahva mäletamist mööda oli Kuie viimane mõisnik lihtrahvaga suhtlemisel uhke ja kõrk. 1905. aasta revolutsiooni ajal olevat ta liitunud karistussalgaga ning pärast Vabadussõda lahkunud Saksamaale.

Pärast mõisa riigistamist asus alates 1923. aastast peahoones Einmanni, hilisema nimega Vajangu algkool. Endist härrastemaja ehitati veelgi ümber. Kuie mõisas olnud Vajangu kool, mis jagas ümbruskonnas 50 aastat vaimuvalgust, lõpetas tegevuse 1974. aastal.

Mõisa ümber oli park, mille serva jäid hobusetall ja pritsikuur. Mõisapargis oli kaks tiiki – Saame tiik ja Vabriku tiik, mis talvel kenasti jäätusid ja millele koolipoisid jääkaruselle tegid. Vajangu kooli kroonika kirjeldab, kuidas tiigi keskele raiuti auk ja põhja rammiti tugev post, mille külge omakorda kinnitati pikk latt ja selle külge seoti kelk. Kord teinud küla sepp Rõugu Arno poistele posti ja lati ühendamiseks isegi spetsiaalse rauast kinnituskambri. Lõbu olnud alati laialt, sest karusell võtnud ajuti sisse väga suure hoo.

Heinmaa, A. Vajangu kroonika. 1999.
www.mois.ee, www.vajangu.ee

617530 / 6554333

786:MOA:001

KUIE KÜLAKOOL

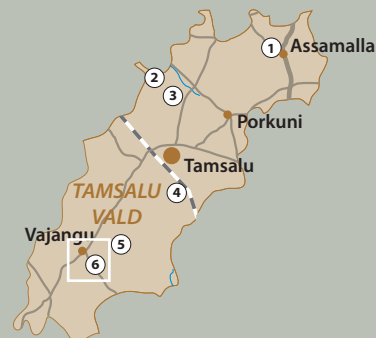
Vanimaid koole Järva-Jaani kihelkonnas – Kuie külakool – rajati 1842. aastal Kuie mõisahärra parun von Uexkülli eestvedamisel. Koolmeistriks olnud keegi Hans Uuslall, kes õpetas ümbruskonna lastele lugemist, hoidis korras koolihoonet ning hooldas selle ümbrust, istutas kooliaeda õunapuid.

Kuie uus koolimaja ehitati 1878. aastal 19 tiinu ja 288 ruutsülla (ligi 21 ha) suurusele „Kooli“ krundile, mille Kuie mõisnik K. von Engelhard oli 1868. aastal vallale kinkinud. Koolmeistrina alustas 16. oktoobril 1878. a tööd Jüri Saarmo, kes oli õpetaja 1887. aastani. Järgmine koolmeister oli vallasekretär Jaan Jaama, kes oskas mängida nii orelit kui ka viiulit ja juhatas koori.

Kolmeklassilises koolis toimus õppetöö 15. oktoobrist 15. aprillini. Talvel ööbiti koolis, koolmeistri toas olid selleks magamisasemed. Kuie koolis töötas ka veel kodukool eelkooliealistele ja järelkool vallakooli lõpetanutele. Koolimajas peeti pidusid, klassitoa eesnurgas oli kolmnurkne teisaldatav lava, kus mängiti isegi näidendeid, näiteks „Kroonu onu“.

Kuie külakool suleti 1923. aastal. Samal aastal alustas Kuie mõisa harrastemajas koolitööd Einmanni kuueklassiline kool, kuhu hakkasid käima nii Einmanni kui Kuie küla lapsed. Kuie koolimaja omandas 1989. aastal Eesti Vabaõhumuuseum õp Jaan Jaama järglastelt.

Luik, S. Vajangu elust ja haridusloost. 2006.
www.vajangu.ee

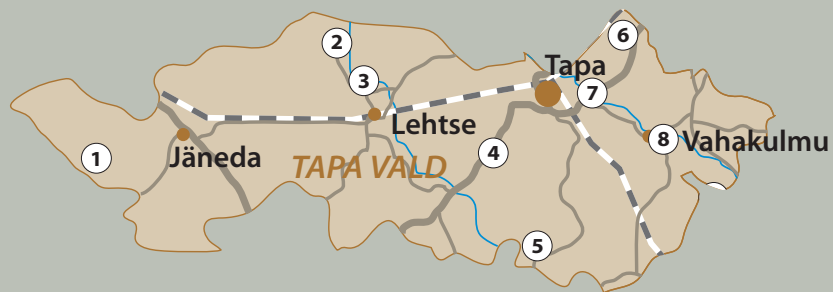

615917 / 6552913

786:KOO:001

- 1 Neitsijärv
- 2 Rabasaare
- 3 Kurge piiritusetehas
- 4 Tapa külakool
- 5 Karkuse mõis
- 6 Imastu raketibaas
- 7 Konnavere kõrts
- 8 Priimaa küla

Tapa valda iseloomustavad lubjakivi aluspõhjaga viljakad põllumaad, mis olid eelduseks siinsele tihele mõisate võrgustikule. Kokku oli valla piirkonnas üle kolmekümne rüütli-, kõrval- ja karjamõisa, millest enamusel on tänaseks säilinud vaid kõrvalhooned või nende varemed. Osalt on need kolhoosi ajal tootmishooneteks ümber ehitatud. Mõisaterohkus torkab silma ka inventuuri tulemustes. Valla tuiksooneks on Tallinn–Peterburi raudtee, mis valda läbides andis mõisatele võimaluse mitmesuguse tööstuse, näiteks viinapõletamise, arendamiseks. Suurimad piiritusevabrikud olid Moel ja Kurgel. Valla territooriumil on väiksemate rabade kõrval ka suuri rabamassiive, näiteks Pruuna, Läste ja Rebase rabad, mis on tööstuslikult juba ammendatud, kuid kust võib leida endisaegseid turbavõtukohti. Valda läbib mitu jõge, millest suurim on Valgejõgi, millel on veel säilinud kunagiste vesiveskite varemed. Tapa linna ümbruses kohtab rohkesti juba lagunenud nõukogude-aegseid sõjaväerajatisi.

NEITSIJÄRV

Neitsijärv oli väike umbjärveke Jänedä mõisa metsade sees rabas. Järve ühes osas olnud mätras ehk saareke, kus järves elav neitsi end pesemas käinud. Ka teab rahvas rääkida, et see järv enne Albu vallas olnud. Et aga küla naised seal musti riideid käinud pesemas, vihastanud järve neitsi ja viinud ühel ööl järve kirju sea seljas Jänedä mõisa krundi peale, kus see praegu on. Sestpeale olla neitsi nii vihane, et ei luba järvest kasvõi kõrrekestki kaasa võtta – siis pidada ta kõige järvega kaela tulema ja ära uputama ning oma juurde järve viima.

Teise pärimuse järgi näinud kord üks mees kahte neitsit, kes kamminud päid. Kui mees neid hüüdnud, kadunud nad kohe vee alla, ainult mättad jäänud järgi. Nii saanud järv oma nime.

Kolmanda pärimuse kohaselt olla üks mõisnikupreili end Neitsijärve ära uputanud, sellest saanud nimi. Tindimäe metsavaht oli näinud seda näkki järve peal. Ta toonud püssi, pannud hõbekuuli sisse ja lasknud. Siis oli näkk ära kadunud ja hõiganud: „Lase veel!“

Järveke on praegu kinnikasvanud rabalaugas kunagise Tindimäe metsavahikoha lähistel, sellest kulgeb läbi metsasiht, eemal asuvad endised turbavõtukohad.

591578 / 6567700

Rommel, M.-A. Arad veed ja salateed. Järvamaa kohapärimus. 2005.

790:KON:002

RABASAARE

Rabasaare oli 1936. a A/S Eesti Turbatööstuse poolt rajatud Lehtse turbatöölaliste asula. Siia pandi maha kitsarööpmeline raudtee. Mööda seda toodi ehitusmaterjal ja käis kogu muu transport. Ehitati turbaga köetav jõujaam, mis andis elektrit nii Lehtsesse kui ka Tapale, saun ja viis barakki. Planeeriti Läste ja Rebase turbaväljad. Tööd alustas 7 pressi, neist 2 Lästel. Esimesed brigaadid tulid Petserist. 1939. a oli suur tulekahju, põles maha enamik barakke. Praegu kohtab siin veel algusaegade puitarhitektuuri ja nõukogudeaegseid elamuid. Eraldi oli kontorihoone ja väga väljapaistev katusetorniga rahvamaja, kuhu käidi nii lähedalt kui kaugelt. 1950. aastate algul tegi siin isetegevust Linda Raus, kelle poegadest Sandrist ja Maurist said hiljem näitlejad. Ümbrus haljastati, praegugi on näha erinevaid pargipuude liike. Tööstushooned on erinevatest ajastutest. Toodeti nii kütte-, väetis- kui ka alusturvast. 1970. aastate alguseks jõuti niikaugele, et kogu tootmine käis masinatega.

Kuna töö oli hooajaline, siis rajati siia veel puidutööstus, hakati valmistama täispuhutavaid tooteid, madratseid, patju, päevavarje, autode turvavöösid.

1978. a likvideeriti raudtee, turbatööstus lõpetas tegevuse 1990. aastate alguses. Enamik hoonetest seisavad käesoleval ajal tühjana.

Elstrok, H. Põhja-Eesti südamaadel. 1997.

603027 / 6573005

790:TOM:001

KURGE PIIRITUSETEHAS

1870. a asutatud Kurge piiritusevabrik oli toona Järvamaa suurim. Aastal 1914 leidis siin rakendust 27 töötajat. Kurge aurumasin (40 hj) oli võimsam kui Paide tuletikuvabriku või Tamsalu lubjatehase oma. See kuulus Lehtse mõisnikule Friedrich von Hoyningen-Huenele. Kurge mõis oli Lehtse kõrvalmõis, mõisa ja viinavabriku vahel oli telefoniühendus.

1920. a taastati Kurge piiritusehase töö, sest tehas asus raudtee lähedal. Siin plaaniti ühe saksa professori ettepanekul isegi turbasamblast piiritust valmistada, kuna eesti turbas olevat 20–28% suhkrut.

1932. a kirjutas ajaleht Postimees: „Põhja-Järvamaa suurema piirituse-tööstuse – Kurge 12. tegevuseaasta on lõppenud 805 kr ülejäägiga. Aasta jooksul on läbi töötatud kartuleid 3354 kvintaali (tsentnerit).“

Nõukogude perioodil jätkus piirituse tootmine kuni 1979. aastani. Piki raudteed liikusid piiritusesisternid Tallinna poole. Viinavabriku hoonet on läbi aegade ulatuslikult rekonstrueeritud. Jõujaama kõeti põlevkiviga, seetõttu võib tehasehoonete taga teisel pool jõe näha tuhamägesid.

Mõisast pisut Lehtse poole on Soodla jõe ääres historitsistlikus neogooti stiilis vesiveski vare, mõisast läänes aga Läste raviallikad.

Elstrok, H. Põhja-Eesti südamaadel. 1997.
Järvamaa mõisad. 2009.

604040 / 6571128

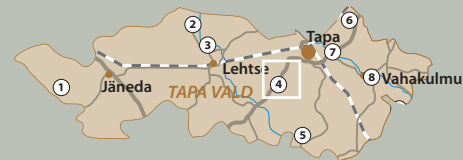

790:PIV:001

TAPA KÜLAKOOL

Männimäe, Tapa küla kunagise tuntuima paiga, juurde ehitati 1839. a vallale koolimaja. See oli ilma korstnata rehetare, kus peeti kooli kuni 1868. aastani. Siis ehitati vana koolimaja lähedale uus õlgkatusega ühe klassiruumiga koolihoone. Kool on kandnud Lehtse valla Tapa Algkooli ja hiljem Tapa 3-kl Algkooli nime. Tegevuse lõpetas see 1950. aastate alguses Tapa sõjaväelennuvälja laiendamise tõttu. Aastatel 1901–1914 oli seal õpetajaks Alfred Kleitsmann, kes oli ise samal ajal tegev ka põllumehena. Aastatel 1914–1933 töötas külakooliõpetajana Hans Koff, kes valdas nii eesti, vene kui ka saksa keelt, juhatas lastekoori ja küla laulukoores, tegutses näiteringis, haridus- ja tuletoorjeseltsis. Ta abistas talumehi palvekirjade kirjutamisel, käis kodudes lapsi ristimas, surnuid ära saatmas, pidas koolimajas jutlusi, mängides ise orelit. Koolimajas oli ka raamatukogu.

1960. aastatel elas veel koolimajas üks suur pere, siis läksid nemadki ja maja lagunes. Praegu on alles vaid trepiastmed.

610043 / 6567952

Elstrok, H. Põhja-Eesti südamaadel. 1997.

790:KOO:003

KARKUSE MÕIS

Karkuse mõis eraldati Järvajõe mõisast 1637. a, see kuulus Poortenitele. Aastal 1650 said omanikeks Mohrenschiltdid. 1765. a läks mõis von Fockide valdusse. Mõisa viimane, võõrandamiselne omanik oli Axel von Fock. Mõisa peahoone on hävinud. Säilinud on üksnes mõisa kuivati ja mõned majandushoonete müürid.

Mõisa juurest suunaga loodesse kulgeb suur Karkuse oos, mis omal ajal olnud hiiemägi. Umbes 0,5 km kaugusel asub mäe all kaitsealune Hiiekaev. Mäe on erinevatel aegadel kasutatud kruusakarjäärina. Mõisast põhja poole, endise Karkuse mõisa ja Nao küla vahelise tee ääres, on maakivist kiviaed, mis kilomeetri kaugusel pöörab ümber põllu. Sama tee ääres on ka ohvrikivi ja veidi eemal metsas kaitsealune jalakas.

Kui talunikud kord metsa langetanud, tulnud sinna ka mõisahärra von Fock. Mehed hoitanud härrat, et puu võib kukkuda. Aga uhkus ei lubanud härral alamate sõna kuulata, olevat veel jõudnud mehi „matsitada“, kui jäänud puu alla ja saanud surma.

Elstrok, H. Põhja-Eesti südamaadel. 1997.

Särg, A. Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. 2007.

Rommel, M.-A. Arad veed ja salateed. Järvamaa kohapärimus. 2007.

611945 / 6563601

790:MOA:006

IMASTU RAKETIBAAS

Imastu raketibaas rajati nõukogude armee poolt Tapa metskonna Kõrve vahtkonna maadele. Selle pindala oli ca 20 ha. Seal asusid mitmed ehitised: kasarmud, garaažid, keldrid, köögiblokk, ka sigala. Kohalikud elanikud mäletavad 2 m kõrgust okastraataeda, mille juures valvas tunnimees. Raketibaasis hoiti maa-õhk tüüpi rakette, mis pandi autodele ja sõideti nendega aeg-ajalt baasist välja. Kõik pidi olema täiesti salajane. Kõneldi, et rajatised olevat tehtud vastavalt Leningradi linna kaitseplaanile.

Kohalike elanikega oli läbisaamine hea, üks ülemustest olevat olnud isegi eestlane. Tavaliselt teenis baasis umbes 300–500 noormeest, kurdeti igavuse üle. Kolhooside ajal, kui vajati hädasti mootorikütust, sai seda vahetuskaubana raketibaasist.

Kui sõjavägi hakkas välja kolima, müüdi maha raketialuseid ja muud rauakaupa. Mis jäi müümata, rüüstati hiljem.

Raketibaasi ala läbib omaaegne Imastu ja Udriku mõisate vaheline tee, kus Imastu mõisaproua olevat rahvast oma eesliga sõidutanud.

615819 / 6573551

Tammik, R. Kadrina kihelkond läbi aegade. 2005.

790:OKU:001

KONNAVERE KÕRTS

Konnavere kõrts asus üsna Valgejõe ääres, otsapidi vastu vana maanteed. Kõrtsi sammastele toetuva katusega fassaad oli suunatud jõe poole ja sinna võis hobusega ulu alla sõita. Viimane kõrtsmik olevat olnud keegi Gabriel. Tema olevat maja mantelkorstna all pidanud ka poodi. Kõrtsi sulgemise aeg langeb 20. saj algusesse. Hiljem elas majas 4 perekonda. Asundustalude jagamise järel oli maja viimane omanik Eduard Balder. Seda Tapa–Rakvere tee ääres asunud hoonet tähistavad praegu varemed ja nende otsaga risti olev ladu, mille kolhoos endisest laudahoonest ümber ehitas. Kõrtsivaremed asuvad praeguse uue ja vana tee vahel ja nende servas, allikatele viiva raja ääres, kasvavad põlispuud.

Ajal, mil kõrts ehitati, Tapa–Rakvere teed veel ei olnud. See ehitati Moe–Põima tee äärde. Nimetatud tee kõrval olevat olnud ridamisi seitse sauna, mis jäävad praegusele Imastu põllule. Vana teekoht olevat välja tulnud 1930. a, kui Konnavere künkalt võeti Moe silla ehituseks kive.

Kõrtsihoone lammutasid 1960. aastatel sõdurid, kes tahtsid selle palkidest naabrusesse Peelumäe sauna ehitada. Aga palgid olnud nii kõvad, et sõdurid ei olevat tulnud toime nende saagimise ja tahumisega ning lõonud käega.

Kõrtsikoha läheduses asub vana sild ja vesiveski varemed.

Tammik, R. Kadrina kihelkond läbi aegade. 2005.

614377 / 6570900

790:KOR:001

PRIIMAA KÜLA

Ajalooürikutest leiame Vahakulmu Andrese, kes 1642. a tunnistas kohtus Saksi mõisniku von Uexkülli heaks ning keda seal nimetatakse vabatalupojaks. Ta oli Valgejõe äärse ca 2 adramaa suuruse Vahakulmi talu omanik. Kuidas ta selle täpselt omandas, pole teada, kuid mõisnikest tunnistajate juuresolekul see toimus. Ka 1685. a reduktsioon ei võtnud temalt maad ära. Andres andis maa oma poegadele ja need andsid selle edasi oma lastele, nii tekkis Priimaa küla. Uus Saksi mõisnik von Baggehufvudt aga pettis neilt maapaberid välja ja keeldus hiljem nende omandiõigust tunnistamast. Asja arutati 19. saj alguses isegi Eestimaa Ülemmaakohtus, seal jäi õigus saamata. Alles Saksi mõisnik Peter von Manteuffel andis neile 1839. a maa tagasi, seda oli siis umbes 120 ha. Kohale jäänud pärijad jagasid maaomandi omavahel kruntideks, ehitasid hooned ja hakkasid maid igaüks oma suva järgi harima. 1839. a oli seal 7 taluperet ja 4 vabadikku, aga see arv suurenes, maad ei olnud juurde võtta ja seda hakati tasapisi müüma, ka mõisale. Kes aga vastu pidasid, elasid hästi. Külas oli ka tuuleveski.

19. saj lõpus tekkisid uue Saksi mõisnikuga taas vastuolud, ühtki maapaberit ju polnud, neid käidi isegi Rootsist otsimas. Kaalukeeleks sai asjaolu, et Vahakulmu Andres ja tema pojad olid maetud Kadrina kiriku põranda alla, kuhu maeti vaid vabu inimesi. Iseseisva Eesti ajal elasid Priimaa külas vaid mõned käsitöölised ja väiketalupidajad. Tänapäeval on Pinni talus veel Andrese järeltulijaid, suuremat osa maast kasutab Tuuleveski talu veisefarm.

Tammik, R. Kadrina kihelkond läbi aegade. 2005.

617781 / 6568746

790:POK:001

- 1 Vanakabeli nõmm
- 2 Võsu tellisetehas
- 3 Sagadi metskonna kontorihoone Oandul
- 4 Verstakivid
- 5 Andevei saeveskid Riidsoo metsas ja Soonel
- 6 Aaviku talu – teadaolevalt esimene talurahva loodud raamatukogu Eestis

VIHULA VALD

Metsarikka Vihula valla territooriumist jääb üle poole Lahemaa rahvusparki aladele. Mõisakeskused Palmses, Sagadis ja Vihulas ning valla rannakülad on tänapäeval kujunenud külastatavateks turismiobjektideks. Ajalooliselt on piirkond jagunenud Haljala ning Kadrina kihelkonna vahel. Pärandkultuuri objektidena on vallast kõige enam kirjeldatud kohanimesid, vanu teetähiseid ning ajaloolisi piirimärke.

VANAKABELI NÕMM

Mõnedel andmetel olevat vana Pihlaspea kabel ehitatud 1673. aastal. 1693. aastal olnud see päris lagunenenud ning seda kasutanud ainult külakarjased keskpäevase palavuse ajal kuumavarjuks. Siis palutud konsistooriumil algetada uue kabelihoone ehitamist, aga mitte enam vanasse kõrvalisse kohta, vaid keset küla, nii et karjapoisid ei saaks kabelit lõhkuda, ning et keegi ei mataks enam surnuid ilma kirikliku matusetalitusega ega väljapoole surnuaeda kalmetesse.

Ajaloolase Enn Tarveli järgi ei saanud kabel aga 20 aastaga nii palju laguneda, seetõttu ei pärine kabel arvatavasti mitte 1673. aastast, vaid on märksa vanem ja oli olemas juba katoliikluse ajal.

Pihlaspea vana kabelihoone olevat olnud puust ja selle ümber asunud surnuaed. Pihlaspea kabel ja surnuaed olid kogu rannarahva kasutada, vaatamata sellele, missuguse mõisa alla nad kuulusid. Kabel lammutati 1845. aastal ning materjale kasutati Esku kabeli ehitusel.

Rahvajuttude järgi on juba enne kabeli rajamist olnud samas kohas ohverdamis- ning matmispaik. Vanakabeli nõmmega on seotud mitmeid pärimusi. Vanemad inimesed mäletavad, et nende vanemad olevat Vana-kabeli nõmmel riste näinud. Samuti on Eesti Kirjandusmuuseumi Rahvaluule arhiivis mitmeid teateid kohtumisest vaimudega, kes Vanakabeli nõmmel kas ketrava naise või tõllas sõitvate sakste kujul ennast ilmutanud.

Tarvel, E. Lahemaa ajalugu. Eesti Raamat. 1983.

Sandberg, G. Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast. 1959. Käsikiri.

615469 / 6609479

887:KON:001

VÕSU TELLISETEHAS

Palmse mõisa telliselöövi on kirjalikes allikates esimest korda mainitud 1780. aastal. Sel ajal toodeti Võsul telliseid ja katusekive ainult mõisa enda tarbeks. Hiljem hakati telliseid valmistama ka müügiks Tallinna, Peterburi ja Soome. Templiga „Palms“ varustatud Võsu telliseid hinnati heaks ja neid osteti meelsasti.

Telliste transpordiks ehitati vabriku juurde mereranda sadamasild ning raudtee. Telliskive põletati 14 kambriga Hofmanni ringahjus, mille välismüür oli paekivist ning sisevooder tellistest. Ahju ühe kambri mahutavus oli 7500–8000 tellist. Telliskivitehase korstna pikkuseks on erinevates allikates märgitud 32–38 meetrit, korsten oli kasutusel maamärgina.

I maailmasõja ajal, kui vajadus ehituskivide järele vähenes, jäi töö vabrikus seisma. Peale mõisate riigistamist anti tehas üle Põllutöoministeeriumile ja 1922. aastal Metsade Peavalitsusele. Sama aasta 4. mail põles maha telliskivitööstuse juures asunud saeveski ning suurem osa telliskivivabriku kuivatuskuuridest.

1924. aastal pani tehase rentinud ning taastanud OÜ Eal tööstuse uuesti käima. Aastatel 1924–1925 valmistati telliseid veel käsitsi, alates 1926. aastast mindi üle masinatöölle. 1928. aastal töötas savitööstuses 40 töolist ning keskmiseks aastaseks töömahuks oli 800 000 telliskivi. 1929. aastal tagastati telliskivitööstus Palmse mõisa endise omaniku Gustav von der Pahleni järeltulijatele, samuti müüdi neile 1933. aastal telliskivitehase juures asunud saeveski.

Tarvel, E. Lahemaa ajalugu. 1983.

Heljas, M.-A. Võsu rahvas ja tema lugu. 2009.

ERA.63.19.5364 Foto: EAA 5377.1.15

611619 / 6606694

887:SAT:004

SAGADI METSKONNA KONTORIHOONE OANDUL

Sagadi mõisa metsaülevaade elu- ja kontorihoone Oandul valmis 1860. aastal. Varasemal ajal elas Sagadi mõisa metsaülevaade Esku–Pedassaare tee ääres Kõrve talus. Sagadi mõisa sissetulekutes oli metsast saadavatel tuludel tähtis koht ning metsade majandamine oli hästi korraldatud.

Sagadi mõisametskond töötas kuni aastani 1917, mil mõisad riigistati ja koos muu maaga võeti üle ka metsad. Oandul alustas tööd 1920. aastal loodud Sagadi metskond. Sel ajal oli Oandu metskonnahoone esimesel korrusel seitse tuba: söögituba, köök, eestuba ja veranda; teisel korrusel neli tuba ja rõdu. Metskonnahoone kattis pilpakatus.

Sagadi oli üks Eesti esimesest neljast katsemetskonnast, kus alates 1931. aastast tegeleti lisaks metskonna igapäevastele töödele ka metsandusliku uurimis- ja katsetööga. Sellest ajast on Oandu ümbruse metsadesse jäänud mitmeid pärandkultuuri objekte – kunagisi katsealasid ning võõrpuuliikide kultuure, mis on veel praegugi selgelt äratuntavad ja leitavad.

Sagadi metskond tegutses hoones 1999. aastani. Nüüd asub majas RMK Oandu looduskeskus, mis on eelkõige keskendunud metsandusliku pärandkultuuri tutvustamisele. Samuti jagatakse infot metsa ja puidu kasutamise kohta läbi aegade ja tutvustatakse igapäevase võimalusi riigimetsas.

Kohh, E. Metsandusliku katse- ja uurimistegevuse areng Eestis. Metsanduslikud uurimused I. 1939.

Reintal, P. Vaatamisväärt Sagadi mõisa kaugem ümbrus. 2001.

ERA.66.16.915

Foto: Sagadi Metsamuuseum

618811 / 6604918

887:MTS:001

VERSTAKIVID

Vihula valla metsateede ääres on veel säilinud vanu verstakive – hilisemate kilomeetripostide eelkäijaid. Verst (1066,8 m) on vana vene pikkusühik, mis oli Eestis kasutusel 1929. aastani. Siis võeti kasutusele meetermõõdustik.

Verstakive pandi mõisatest lähtuvate tähtsamate teede äärde, endisaegseid teetähiseid võib leida Sagadi, Palmse ning Vihula mõisate teede äärest.

Sagadi mõisa verstakive võib leida Sagadi–Oandu, Oandu–Koljaku, Sagadi–Esku (Tepelvälja tee), Esku–Pihlaspea (Kõrve tee) ning Sagadi–Koolimäe–Lobi teedelt. Üks verstakivi on säilinud ka Salatse külas, vana Haljala maantee lõigu ääres. Leidub kive, millele on lisaks verstade arvule sisse raiutud ka paigaldamise aasta 1844.

Palmse mõisa verstakive on säilinud Palmse–Vatku, Palmse–Oru-veski–Koljaku, Ilumäe–Koljaku, Ilumäe–Uusküla, Palmse–Muike–Eru ning kunagise Palmse–Viitna tee ääres. Palmse verstakividel näeb aastaarve 1814 ja 1844.

Vihula mõisa alla kuulunud Haili ja Mustoja küladesse viiva tee ääres on säilinud maakivist tahutud ümarad verstopstid.

Suuremate teede äärest on verstakivid või -postid tee laiendamise käigus kaduma läinud või mullavalli alla lükatud. Verstakive on säilinud väiksemate metsateede ääres, mida praegu aktiivselt ei kasutata, või kus pole suuremaid teelaiendusi tehtud. Selliseid teetähiseid on Eestis oma esialgsetes asukohades säilinud vähe ning Vihula valla verstakivid väärivad tähelepanu ja hoidmist.

618613 / 6604862

887:TET:026

ANDEVEI SAEVESKID RIIDSOO METSAS JA SOONEL

1921. aastal ostis ettevõtja A. Andevei riigilt Riidsoo metsa umbes 15 hektari suuruse metsatüki, kuhu ehitati ajutine saeveski ning hakati metsa üles töötama. Nime olevat Riidsoo saanud sellest, et mets asus Sagadi ning Palmse mõisate piiril ja mõisnikud läinud seal kord piiride pärast tülli (riidu).

Riidsoo saeveski oli puust ehitis, jõuallikana kasutati 20 hobujõulist lokomobiili (iseliikuv aurukatel), millelt käivitati saeraam, seimer ning dünamo. Vabrikus töötas 13–15 meest, ettevõtte juurde oli ehitatud ka barakki meenutav tööliste eluruum, kus oli saeveski kontor ning korterid praakeritele, raamatupidajale ning valvurile.

Andeveil oli Soone metsas Muike küla lähedal ka teine ajutine saeveski. Andevei saeveskites said kohalikud elanikud talviti olulist lisasissetulekut – tööd jätkus nii meestele, naistele kui hobustele. Kaugemalt tulnud töölised ööbisid talude rehetubades. Lahendatud oli kohalike talude küttemure, kuna lankidelt saadi kütteks männioksi ning lauavabriku juurest pinde ehk „rimusid“.

1926. aastal läks Andevei pankrotti ja saeveskid lõpetasid tegevuse. Paaril viimasel aastal ei töötatud enam nii suure hooga kui alguses, kaugemalt tulnud töölised lahkusid ning palgad jäid pikka aega maksmata. Töölised vedasid töötasu katteks saeveski juurest lauamaterjali, lõpuks saadud rahad siiski kätte. Soone lauavabrik põles maha. Andevei kokkuostetud metsatükid kandsid veel kaua „Andevei raiesmiku“ nimeust.

Leemet, M. Sagadi-Metsanurga küla elust. 1979.
ERM.Kv.323; ERA.969.4.1399

608650 / 6600866 (MUIKE)

612267 / 6597842 (RIIDSOO)

887:EST:001 (MUIKE)

A AVIKU TALU – TEADAOLEVALT ESIMENE TALURAHVA LOODUD RAAMATUKOGU ÕESTIS

Vihula vallas Aaviku talus asus teadaolevalt Eesti esimene talurahva poolt loodud avalik laenuraamatukogu. 1872. aasta 2. veebruaril tulid Metsiku, Aaspere, Karula ja Sagadi ärksamad mehed Metsiku koolimajja kokku, peeti raamatukogu Piblitek asutamise koosolek ning loodi Õpijate Selts Metsikus. Seltsi presidendiks sai Aaviku talu peremees Daniel Pruhl (Tanel Pruul). Seltsi liikmeks võeti kõik soovijad, sisseastumismaksuks oli 1 rubla, hiljem tuli igal aastal maksta liikmemaksu 50 kopikat. Mitmeliikmetelt võeti laenutamise eest tasu 10% raamatu hinnast. Saadud raha eest osteti ja köideti raamatuid.

Kogus oli nii raamatuid, ajakirju, teatmeteoseid kui ilukirjandust. Daniel Pruhl tellis raamatukogu jaoks Aaviku eeskambrisse kaks pörandast laeni ulatuvat kuusepuust raamatukappi. Raamatuid laenati agaralt ja esimesel aastal olid kõik sada trükist kasutuses.

1880. aastatel viidi raamatukogud haridusministeeriumi alluvusse ja hakati kontrollima nende asutamislubasid, mille tagajärjel paljud maaraamatukogud suleti. Aaviku talus asunud raamatukogu suleti aastal 1889. Selleks ajaks oli kogus 678 raamatut. Raamatud jäid Pруhlide perekonna valdusse ja sellest kujunes aastate jooksul väärtuslik erakogu, kust raamatuid ka lugemiseks laenutati. Danieli tegevust jätkas vanem poeg Hans.

Raamatuid laenutasid välja ka naabertalu Allika peremees Gustav Roopa ja hiljem tema poeg Jakob. Raamatuid olevat hoitud kahes kirstus.

Sealt toodi neid tuppä, kus nad seisisid korstna kõrval tabureti peal virnas, kust lugejad neid valisid. Aeg-ajalt vahetati raamatuid taburetil, vanad viidi ära ja uued toodi asemele, nii kestis see aastast aastasse. Allikal lõppes raamatute laenutamine I maailmasõja ajal.

Eesti esimese talurahva loodud raamatukoguga saab tutvuda Eesti Rahvusraamatukogu arhiivkogus.

Rootalu, A. Koduümbrusest ja tema inimestest. ERM.KV.597

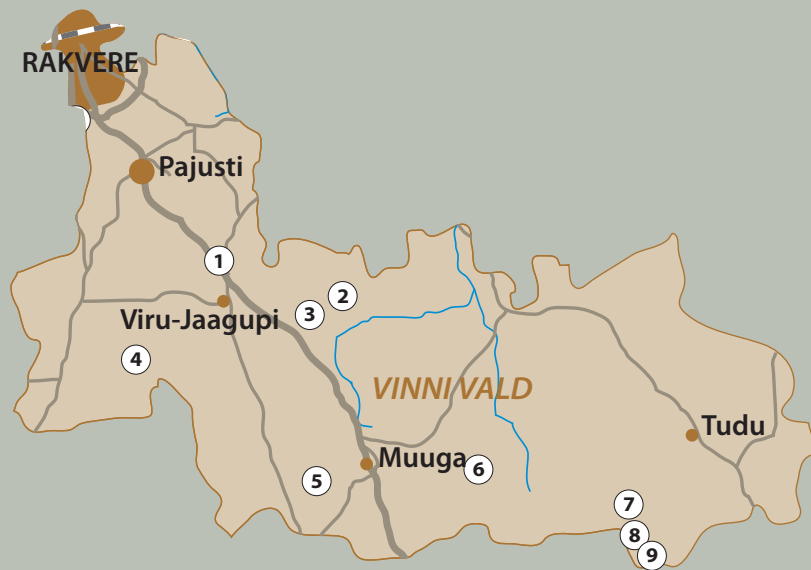
Kadari, H. Hing ihkab enam kui aganaleiba: kultuuriloolisi pajatusi Haljala kihelkonna südamest ja Metsiku-Salatse kandis. Käsikiri. 1988

618524 / 6598229

887:TAK:004

- 1 Inno tuulik
- 2 Mõisa ait Võhus
- 3 Leinamännik
- 4 Kadunud Leo küla
külavainu
- 5 Rünga ja Onga lubja-
ahjud
- 6 Kiki haud
- 7 Tagavälja talu
- 8 Mäe metsavahikordon
- 9 Suigu sõjavangide barakk

Vinni vallas kohtuvad kaks suurt maastikuüksust: Pandivere kõrgustik ja Alutaguse metsala. Vaatamisväärsuseks on Viru-Jaagupist lääne-edelas asuvad harvaesinevad loometsad. Omapäraks on karstialade rohkus, veerikkad allikarühmad asuvad Mödriku, Vetiku, Allika, Voore, Küti ja Kulina külates ning Roela alevikus.

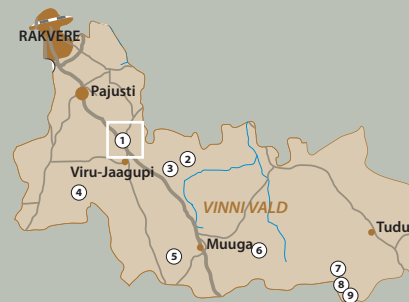
Inimtegevusest kaugemas minevikus annavad tunnistust arheoloogiamälestised ja rikkalikud juhuleiud valla aladelt. Inimasustuse vanimaks leitud tõendiks on Roela kivilalme. Vinni valla territooriumile jäävad mitmed kunagised kuulsad mõisad, alustades Piira ja lõpetades Roelaga. Tudu ümbruse sood ja metsad on pakkunud peidupaika nii mõisaorjuse eest pagejatele kui ka metsavendadele. Ennemuiste paiknes seal meie sugurahva vadjalaste läänepoolseim asurkond. II maailmasõja järgest ajast on veel säilinud varemeid metsatõdele saadetud sõjavangide barakkidest. Suure ja mitmekesise valla pärandkultuur on samuti mitmekesine, teistest enam on kirjeldatud talu- ja metsavahikohti ning kohanimesid.

INNO TUULIK

Kehala küla Kirbo 4 talu päriskohapidaja Mihkel Inno (1842–1919) alustas 1888. a Hollandi tüüpi puutuuliku ehitamist. 1889. aastal oli tal kohtulugu tuuliku emapuu pärast. Talupoeg Mihkel Innot kahtlustati selles, et ta on Küti mõisa metsast veski emapuuks männipalgi varastanud. Talupoeg mõisteti lõpuks Tallinna kohtus õigeks. Veski emapuu ja sisemised mehhanismid on siiani tuulikus säilinud.

Kehala külas oli ka teine sarnane: Arju tuulik Kaarel Priskali talus. Veskitel käidi ümbruskonna taludest, aga ka kaugemalt – Koeraverest ja Injust. Hiljem lisandus külasse mootori jõul töötav veski, mis asus Lepa talu aidas.

640512 / 6571008

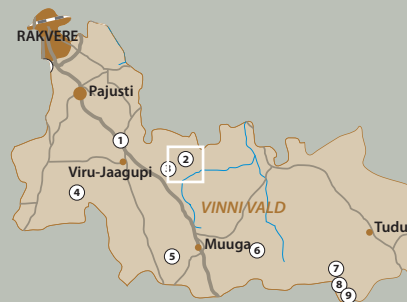

900:TUV:002

MÕISA AIT VÕHUS

Jutuvestja Mulla Kaarel mäletab, et külas elanud rammumees Mulla Käkk. Kord söönud tema hobune mõisaaida juures heinu. Ait ise aga asunud keset põldusid. Mõisahärra polnud küll keelanud, aga andnud teada, et üle põllu hobune tagasi minna ei tohi. Mulla Käkk sellest ei heitunud. Kui hobune söönuks sai ja õhtu kätte tulnud, siis haaranud ta hobuse turjale ning tassinud teise seljas üle põllu.

646406 / 6569214

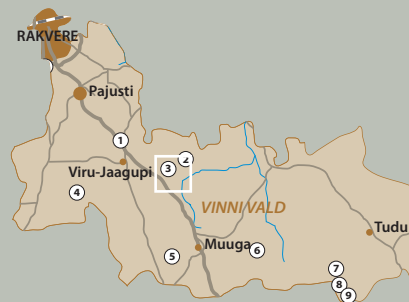
900:MTH:008

LEINAMÄNNIK

Jutustaja Hugo Nölve pajatas, et Põhjasõja ajal, kui peeti lahinguid Rootsi ja Vene vägede vahel, siis Vene väed põletasid, riisusid ja tapsid. Inimesed põgenesid hirmuga metsa, et varju leida. Metsast läheb läbi Voore mägi, mille külgede sisse kaevasad inimesed endale koopad ja lohud, kus elati ja varjati end. Kodud olid sõja käigus maha põletatud. Metsas siis elati vaestviisi. Seal oli naisi, lapsi ja mehi, kes ei kõlvanud enam sõjaväkke. Ju siis tuli metsast suitsu või paistis tuli, et vaenlased teadsid sinna minna. Mehed püüdsid oma kaigaste ja harkidega venelasi tagasi tõrjuda, kuid jõud olid ebavõrdsed. Venelane jäi peale, suures vihas tapeti kõik: naised, lapsed ja raugad, ellu ei jäetud ühtegi hinge. Osa laipu heideti tulle, osa riputati puude külge hirmutamiseks.

Nutt, ahastus, hukatute omaste lein olnud nii suur, et isegi seal kasvanud männid nutnud vaiguseid pisaraid. Metsloomad, kes tulnud hiljem sinna luusima, olevat samuti nutnud ja kurva meelega lahkunud. Sellest ajast saanudki koht rahvasuus nimeks Leinamännik. See verine tapatöö võis aset leida aastate 1703–1705 paiku.

Molotok, E. (toim.). Kus küla, seal kodu. 2000.

644695 / 6567873

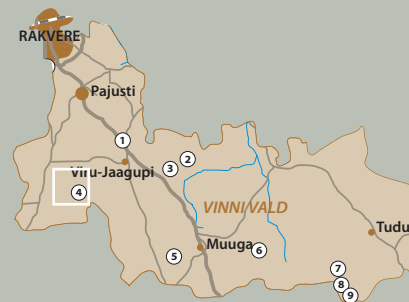
900:PAP:003

KADUNUD LEO KÜLA KÜLAVAINU

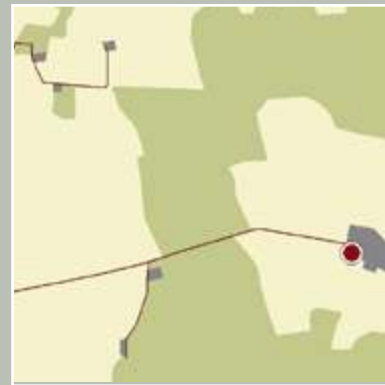
Enne pöördelisi sündmusi 1940. aastatel oli Leo külas 15 talumajapidamist. Küla noored käisid koos vainul, mis asus künkal, kus olid ka pritsikuur ja külakiik. Pritsikuur oli puidust ja pilpakatusega, ehitatud 1930. aastate keskel. Vainul kasvasid ka võimsad männid.

Nõukogude aeg jättis talud peremeesteta ja kaotas ära küla nime. Tühjaks jäänud pritsikuur lagunes, mändidest jäi vaid üks sealset küngast kaunistama. Pikapeale kuivas seegi, sest tema tüvesse oli taotud jämedaid raudnaelu ja rüüstatud mootorsaega. Kuivanud männi armiline tüvi seisab siiani, justkui oma küla saatust trotsides.

Molotok, E. Kus küla, seal kodu. 2000.

636760 / 6566586

900:KUV:001

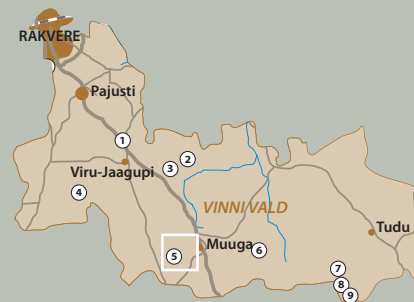
RÜNGA JA ONGA LUBJAAHJUD

Rünga külas tegeldi paemurdmise ja lubjapõletamisega. Uigru-Lubjaahju talu kasutas kohapealset paasi, suurema ahjuga Onga talu aga vedas kvaliteetsema lubja saamiseks paasi Rahkla-Arust. Kohalik paas andis kollasema lubja, Rahkla-Arust toodu valgema. Algselt oli ainult üks ahi, mille järgi Uigru talu oma lisanime ka sai. Hiljem, kui nõudlus tõusis, ei jõudnud väike ahi nii palju toota ja Onga talu maadele ehitati tunduvalt suurem ahi. Mitmedki Roela mõisas olevad hooned on ehitatud just Lubjaahju talus toodetud lubjaga. Hetkel on paremini säilinud Onga uuem ja suurem ahi, Lubjaahju talu ahi on jäänud pealekasvavale metsale alla.

Lubjakivi kuumutamisel kõrgetel temperatuuridel (ca 1000–1300 °C) saadakse teatud aja jooksul põletatud lubi, mis reageerimisel veega muutub lubjaks. Viimane, tarvitatuna sidesegudes, ühineb aja jooksul õhus leiduva süsihappegaasiga ning aegamööda kivinedes muutub taas lubjakiviks. Lubja tootmist nimetatakse lubja põletamiseks. Traditsiooniliselt toimus see lubjakivimurru (paemurru) lähedal metsas, sest kivi oli vedamiseks raske, puu aga samas saadaval, pealegi kergeneb lubjakivi põletamisel umbes poole võrra. Õigeks pole loetud värskelt murtud kivi kohest kasutamist lubjapõletusel, soovitatav oli sel vähemalt pool aastat kuivada lasta. Eestis alustati lubjapõletamist 13. sajandil. 1867. aastal oli Eestis 304 lubjaahju, seda nii taludes kui mõisates.

Suitsutare 2. 2002.

Kormik, S. Mets kui kultuurinähtus. 2009. Käsikiri.

644961 / 6560732

900:LUA:003

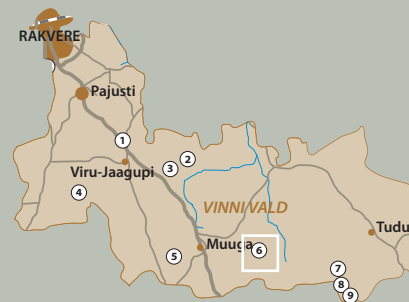
KIKI HAUD

Kiki oli teadaolevalt Rasivere kõige esimene metsavend. Veel mõni aastakümme tagasi oli põllul väike puudesalk: mõni pihlakas, kolm haaba ja paar kuuske. Puude all olid väikese sauna kõdunenud jäänused ja tillukese kaevu vaevumärgatav auk pinnases. Rahvasuus kutsuti seda kohta Kiki sauna asemeks. Sellest mõnikümmend meetrit põhja suunas külatee ääres oli väike mullakõrgendik, mille kohta öeldi, et see on Kiki haud.

Umbes 130 aastat tagasi elas Rasivere külas tsaariarmeest ärakaranud soldat, keda kutsuti Kikiks. Tegelikult oli neid ühekorraga kolm: Kuusvarvas (elukohaga Seljamäe Põdraallikatel Tudu lähedal), Tõmp (Tõmbikükal Punasoos Palasi küla lähistel) ning Kiki. Nii et „metsavennad“ olid juba kaugetel aegadel meie kandis olemas. Keegi ei tea nende päritolu, nende õigeid nimesid ega usku. Teada on vaid seda, et ametivõimud ega kohalikud mõisnikud neid ei tülitanud. Pealegi olid nimetatud isikud mõisale kasulikud, kuna nad valmistasid kartulikorve, hangusid, tuulamisharjasid – kõik ikka mõisale.

Erich Vanari jutustustab, et lapsepõlves hirmutati ikka: „Kui sa jonnid, siis tuleb Kiki ja viib su minema.“ Ei ta tulnud kunagi, rääkimata minemaviimisest. Nüüd on müüt Kikist vajunud unustusse ja kustunud inimeste mälest. Kiki hauale on aga kasvanud suur kuusk.

Molotok, E. (toim.). Kus küla, seal kodu. 2000.

652834 / 6561340

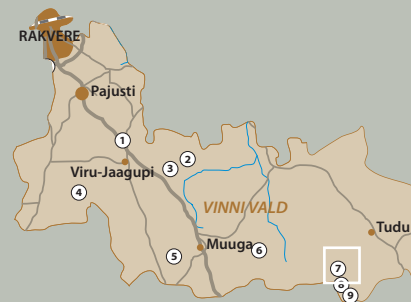

900:HAU:005

TAGAVÄLJA TALU

See on Tudu mõisa renditalu, kuhu praegused elanikud tulid aastal 1912. Enne seda oli rendikoha suurus 113 ha. Uued omanikud ostsid 1936. a välja 87,1 ha. Aastal 1912 oli seal maja, rehealune, ait, lehmalaut, hobusetall, kelder, kaev. Algul oli uutel omanikel ainuke võimalus Rasiverre pääseda talvel üle soo või Tudusse mööda talude vahele rajatud hobuseteid. Kitsarööpmelise Sonda–Mustvee raudtee rajamisega 1922. a muutusid liikumisvõimalused paremaks. Eesti Vabariigi ajal veeti mööda raudtee äärt tallu isegi telefoniliin. Talu majandas ennast ise, ainult suhkrut ja soola oli vaja. Nende ostmiseks tehti võid, mis müüdi ühe kaupmehe kaudu Narva. Talus oli 13 lehma, sead, 2 hobust jne. 1935. a valmis praeguseni kasutusel olev maja. Lapsed käisid koolis hobusega, nädal aega oldi Tudus. Nõukogude aja saabumisega muutusid olud. Kõige hullemaks läks olukord aastal 1986. Siis otsustati vana rehielamu vundamendi (11×24 m) peale rajada sigala. See projekt küll ebaõnnestus, kuid sigala seinad meenutavad neid aegu veel tükk aega. Uuenduste käigus põletati alles olnud puithooned. Praegu on vanadest aegadest alles elumaja ja kaev, õuepuudest kuusk ja tamm.

659995 / 6559775

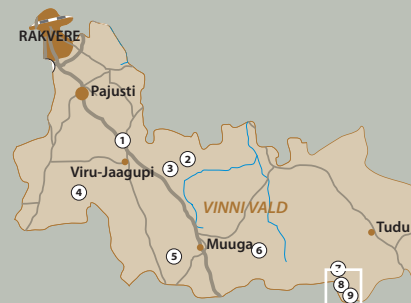

900:TAK:001

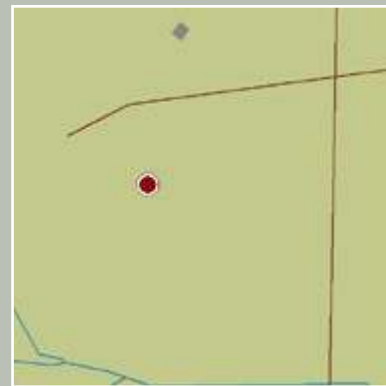
MÄE METSAVAHIKORDON

Kordon on põline metsavahikoht Tudu mõisa algusajast (1744) ja mõisa kaardil aastast 1886 kindlalt fikseeritud. Mäe kordon asub kõrgel künkal ja on üks vanemaid metsavahikohti Vinni vallas. Majas elati kuni 1968. aastani, mil viimane elanik Ella Jõemägi kolis Tudusse. Kohe pärast tühjaks jäämist lammutati ja veeti minema ca 200 aastane küün, mis oli omapärane selle poolest, et katust kattis seitse eri aegadest pärit kihti. Kordonil oli oma sepikoda (eelkõige hobuste rautamiseks), hobusetall, saun, aidad. Sepikoda oli täiesti töokorras veel 1980. aastate alguses. Aastal 1941 oli metsavaht kordoni lähedale püsse peitnud. Need leiti alles paari aasta eest.

Mäemetsa Kutt (Ella Jõemägi isa) oli selline metsavaht, kes kontrollis oma valdusi ainult jalgsi. Üldjuhul olid kõikidel metsavahitudel tööko-hustuste täitmiseks kasutada hobused. Mäe kordon oli ümbruskonnast kõrgemal ja see lihtsustas järelvalve pidamist. Kuna ümbruskonnas peeti palju loomi, oli probleeme karjatamisega metsamaal.

660092 / 6558557

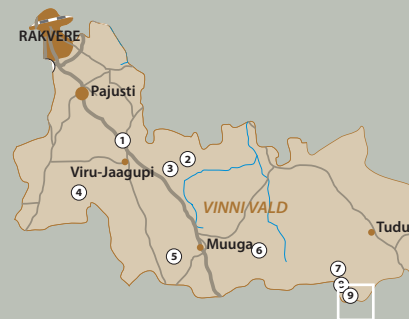

900:VKK:001

SUIGU SÕJAVANGIDE BARAKK

1944. a vallutasid Vene väed Eesti. Vangi langenud Saksa armee sõdurid pandi metsatöõle, kus nad ühtlasi ehitasid endale elamiseks barakid. Tudu kandis kerkis kaks sõjavangide laagrit – Suigus ja Jõeperes. Kui Jõeperes olid vangis saksa sõjaväes tagalateenistuses teeninud sõdurid (200–300 meest), siis Suigus olid rindesõdurid. Suigu laagris elas 100 meest ja neid valvasid ukrainlased. Režiim oli talutav, hukkus ainult üks vang, kes tabati põgenemiskatsel. Sõjavangide tööd kasutati 1948. aastani. Praeguseks on alles baraki üks nurk koos osaliselt säilinud seintega.

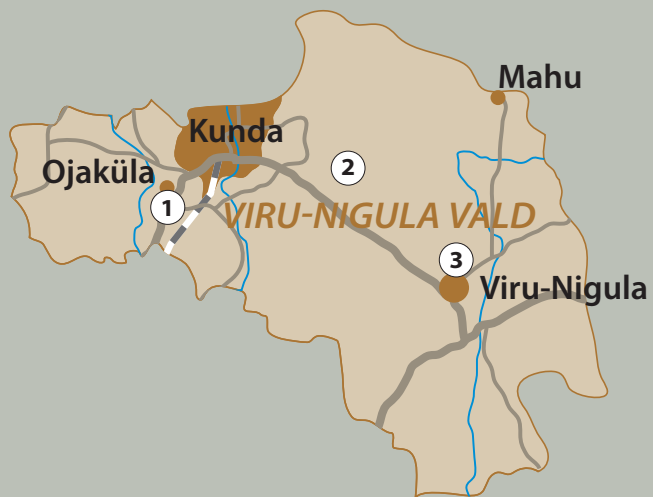

661060 / 6557314

900:OKU:001

- 1 Taluasemed Ojakülas
- 2 Kutsala vaestemaja
- 3 Vasta mõis

Viru-Nigula peale mõeldes meenub esmalt Kunda Lammasmägi, mis on Eesti vanimaid asulapaiku ja andnud arheoloogias nime mesoliitikumi ajastu Kunda kultuurile. Tänapäevase Kunda märksõnaks on tsement, mille tootmine algas kohapeal ammutatavast järvekriidist, tänu millele „komistatigi“ Lammasmäe leidudele.

Vald paikneb Mahu muinaskihelkonna aladel. Sama nimi oli käibel ka kirikukihelkonna ajal, kuni asendus Viru-Nigulaga. Ajalooline Mahu rand ulatub Toolse alt Aserini. Aastasadu on siin tegeldud rannakaubandusega. Looduse ilu ja linnamägede poolest on tuntud Padaoru kant, mida baltisakslased kutsusid Virumaa Šveitsiks. Pada jõe vasakkaldal asub Koila linnamägi, 13. sajandil oli Koila (*Kokael*) oma 40 adramaaga Virumaa suurimaid külasid.

TALUASEMED OJAKÜLAS

Ojakülas Põdruse–Kunda tee ääres, paar kilomeetrit enne Kundat vasakul on mahajäetud külaosa. Loodusest võib leida seitsme talukoha jäänused. Väga hästi on siin näha käepärase ehitusmaterjali – paekivi kasutamist elumajade, rehielamute, lautade, keldrite ja kiviaedade ehitamisel. Külas on maastikul näha osaliselt kiviaiaga ääristatud külatänav ja muinaspõllud, mille servades on paiguti näha kiviaedu. Neist taluhoone-test on paraku säilinud vaid vundamentide või müüride fragmente. Paremini on säilinud keldrid. Huvitav on näha siin-seal kuhilaid kiviklibust, mis arvatavasti kiviaeda ei sobinud, aga segasid põlluharimist.

Mujal Ojakülas säilnud hooned demonstreerivad suurepäraselt Põhja-Eesti paekivist taluarhitektuuri. Selle külaosa lähedal on muinsuskaitsealused kolm kivikalmet ja viis kultusekivi. Ajaloolase Tanel Moora hinnangul pärinevad need I–II saj m.a.j, mis kinnitab, et seda külaosa on asustatud põliselt. 1930. aastatel on peetud külas laatu.

640727 / 6595851

902:TAK:015

KUTSALA VAESTEMAJA

Kutsala külas asuv vaestemaja oli algselt ehitatud Malla mõisniku krahv Tiesenhauseni poolt kohtumajaks. Mõisaomaniku, kindralmajor parun Lwowski ajal tegutses majas vanadekodu. Vaestemajaks sai koht pärast kohtupidamise üleviimist vallamajja. Lwowski kinkis vaestemaja vallale.

Hoonest on säilinud paekivimüürid. Maja juurde kuulus kolm keldrit, need leiab vaatamata paiga võsastumisele kergelt kätte. Tähelepanuväärne aga on paekivist võlvlaega pesuköök (ka saun?). Ahi asub uksest sisse minnes vasakul ja vastasseinas on väike aken.

648228 / 6597787

902:VAM:001

VASTA MÕIS

Vasta mõis ehitati välja 18.–19. sajandi vahetusel. Alates 1940. aastast asub mõisahoones kool. Juba mitmed aastad on käinud mõisakompleksis renoveerimistööd, et muuta see tänapäeva nõuetele vastavaks lastesõbralikuks kooliks. Härrastemaja lähedal kastanite varjus paikneb valitsejamaja. 1833. aastal pidas selles majas pulmi Fr. R. Kreutzwald. Tema vastse abikaasa õemes oli nimelt Vasta mõisa rentnik.

Vasta mõisakompleksi kuuluv moonakate maja on tähelepanuväärne. Kahekorruseline viilkatusega paekivist hoone oli härrastemajaga pea sama suur. Hoone paemüür on säilinud ligikaudu 60% ulatuses.

Rahvasuus kutsuti moonakate maja „titevabrikuks“.

652587 / 6594196

902:MOM:002

- 1 Lebavere tõrvaahi
- 2 Müüriku mõis
- 3 Kaarma koolimaja
- 4 Varangu kriidikarjäär
- 5 Mällo vesiveski
- 6 Sillaotsa meierei

VÄIKE-MAARJA VALD

Vallas on kaks ajaloolist kihelkonnakeskust – Simuna ja Väike-Maarja. Üheks tuntumaks paigaks on rikkaliku pärimusega Ebavere hiiemägi. Üleilmse tähtsusega on UNESCO kultuuripärandi hulka kuuluva F.G.W. Struve Geodeetilise Meridiaanikaare Simuna-Võivere baasjoone otspunktid. Piirkonna ajalooline hõng kajastub ka inventuuri tulemustes – enim on kirjeldatud vanu kohanimesid.

LEBAVERE TÕRVAABI

Kõige rohkem tõrva saab männipuust, tõrvarikkamad on juured ja kännud. Tõrvakände on nimetatud tõrvasteks, käredeks, sakarditeks või sakkudeks. Tõrvapõletamine on arenenud maa sees aukudes põletamisest riitadeni ja sealt omakorda raudpajani ning erineva konstruktsiooniga ahjudeni. Viimaste levik sai alguse 18.–19. saj vahetusel, mil mõisates hakati otsima uusi sisetulekuallikaid. Ahjusid on tehtud nii savist kui ka pae-, maa- ja telliskividest. Hilisemal ajal on tõrvaahju siseahi valmistatud rauast, mis on märgatavalt õhukindlam ning kuumeneb kiiremini, kuid samas on selliste ahjudega ka suurem oht tõrva kõrvetada, eriti juhul, kui ahjul puuduvad lõõrid. Ahi koosneb kahest teineteise sees olevast kehandist – siseahjust, millesse asetatakse käreid ning mis põletamise ajaks tihedasti suletakse, ja välisahjust. Kütteava asub välisseinas, sise- ja välisahju vahele jääb tuleruum. Siseahju põhjaks on kas paeplaat või kõvaks tambitud savi. Oluline on, et põrand kalduks väljavooluava suunas, kust saab alguse renn või toru, mis lõppeb tõrvakogumisanumaga.

Väike-Maarja valla alalt mäletati Eduard Leppiku andmeil tõrvaajamist ainult Lebaveres, kus sajandi algusaastail oli üks vanamees männijuurikatest veel tõrva välja kuumutanud, millest siis vankriratta määret tehti.

Lebavere tõrvaahi kuulus Triigi mõisale, niisamuti ka sadakond meetrit eemal asuv lubjapõletusahi. Endine metsavend Kaljo Tamm teab rääkida, et tõrva põletati Lebavere ahjus veel aastatel 1936–1937, kuid veidi asjatundmatu kütmise tulemusena läks ahi põlema.

Leppik, E. Väike-Maarja vald. 2004. Käsikiri.

637011 / 6558983

926:TOA:001

MÜÜRIKU MÕIS

Väike-Maarja aleviku külje all asub Müüriku, kus 1830. aastateni asusid mõned Kaarma mõisale kuulunud talud ja käsitöölise osmikud. Tallinna kaupmees Peter Johann Hoffmann ostis selle kauni koha ühe müürsepa käest. Kuna Väike-Maarja ümbruskonnas poode ei olnud, pidas Hoffmann kohta kauplemiseks sobivaks ja asutas müügipunkti. Tema ärivaist ja ausus tagasid talle klientuuri tervest kihelkonnast. Äril oli hea minek. Peagi kogus ta sedavõrd raha, et suutis omandada kaks naabruses asuvat talu ja rajas nende asemele Marienhofi väikemõisa korraliku kauplusega, mis teenindas nii Väike-Maarja kui Simuna kihelkonda. Et ta oli alustanud oma tegevust pottsepa, kohalikus murrakus müüriku käest ostetud majakeses, hakkas rahvas tema poodi kutsuma Müüriku poeks ja tekkinud mõisakest „Müüriku mõisaks“. Pood oli väga ruumikas: suur valge müügisaal, kus müüdi heeringat, silku, nahka, rauakaupu, tubakat, talutarbeid ja mänguasju.

Peter Johann Hoffmanni lapsed jõudsid heale järjele. Tema poegadest oli üks kaupmees ja Müüriku pärija, teine Väike-Maarja pastori väimees, kolmas apteeker, neljas pastor ja kõige noorem – Otto Ludvig Hoffmann õppis arstiks. Hoffmanni ainus tütar Louise abiellus Simuna pastori praost Pauckeriga.

Müüriku mõisa aias, mida ümbritses madal kiviaed, oli jääkelder ja keeglimängu plats.

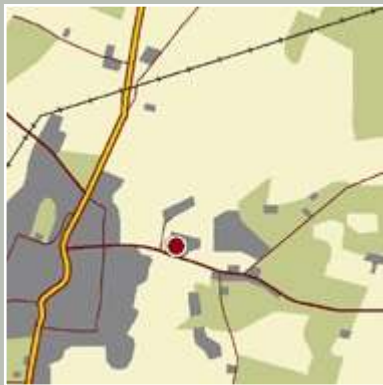
Esimene teadaolev arst Väike-Maarja mail oli alates 1858. aastast Tartu Ülikooli lõpetanud Otto Ludvig Hoffmann, kes asus Müürikule ja

Simunasse arstiks. Haigeid võttis ta vastu Müüriku mõisa ametnikemajas. Müürikul, Brandti talli idaküljel, avas dr Utt 1890. aastatel ka Väike-Maarja kihelkonna esimese haigla. Seal olnud eraldi meeste ja naiste tuba, kummaski kaks voodit. 1950. aastate keskel mäletati veel üht Müürikul 1907. aastal toimunud rinnaoperatsiooni. Kümnendi lõpus siirdus dr Utt Pudiverre ja haigla Müürikul lõpetas tegevuse. Müüriku mõisas alustas 1902. aastal tegevust Väike-Maarja tütarlastekool.

Leppik, E. Väike-Maarja Põllumeeste Selts. 1995.

629675 / 6556707

926:MOA:008

KAARMA KOOLIMAJA

Millal Kaarma kool täpselt asutati, pole teada. Väike-Maarja keskkooli 8. klassi õpilane Endla Tomberg on 1966. aastal üles kirjutanud oma isa mälestusi. Seal on kirjas, et maateaduse tund alanud nii: õpilane, keda küsiti, läks klassi ette kaardi juurde ja hakkas laulma „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt (siis tuli näidata tal Peipsi järve) käib Läänemere rannale (tuli Läänemerd näidata) ja Munamäe metsalt, murult (näidata Munamäge) käib lahke Soome lahele (siis tuli Soome lahte näidata). Kui vastaja oli sinnamaani jõudnud, pöörus ta klassi poole ja laulis laulu lõpuni. Kui õpilane niimoodi selgelt ja soravalt ära vastas, ütles õpetaja: „Tubli poiss oled. Istu kohale.“ Kui laul ei olnud peas, läks see õpilasele kalliks maksma. Tombergi isa ajal olnud tema ainukeseks õpetajaks Johannes Peebo oma naisega.

Kaarma neljaklassiline kool suleti 1928. aasta kevadel. Ellen Eskel Kaarma-Tagaküläst meenutab, et kui tema 1928. a sügisel kooli läks, pidi ta koos kõigi teiste ümbruskonna lastega minema Koonu-Ärina kooli. Pärast kooli sulgemist elasid selles majas inimesed, meenutatakse kedagi Paruka-Liine nimelist.

Rajoonide loomise ajal kolis Riigipank Väike-Maarja pastoraati, aga alevis ei olnud ühtegi ruumi Põllupanga jaoks. Nii paigutati pank alevist väljas asunud endisesse Kaarma kooli. Põllupanga raamatupidaja Ellen Eskel meenutab: „See oli nagu nuhtlus. Tulid kliendid, meil ju raha polnud. Iga päev käisime Riigipangas dokumente viimas. Kui meilt kolhoosid

tegid ülekande, siis pidime tegema lihingud riigipanka. Olime Kaarmal 1959. aastani. Küll oli külm. Rotte oli palju, nagu ratsahobustega lasid pööningul. Pangas oli meid koos juhatajaga viis töötajat.“

Keegi ei mäleta täpselt, millal Kaarma endises koolimajas avati viinapood. Alevist väljas ikka selleks, et alevis joodikuid vähem oleks. Nii sai Kaarma kooli ümbrus naljatleva nime Uduvere. Nime – Uduvere viinapood – mäletatakse hästi veel tänagi.

628648 / 6555651

926:KOO:003

VARANGU KRIIDIKARJÄÄR

Varangu kriidikarjäär on olnud pikka aega Eesti ainus järvelubja kaevandus. Varangu vana vesiveski kõrval on kriidi kuivatustsehh, töökoda ja laod. Kuivatustsehhist karjääri viib 2 km roobasteed.

Enne II maailmasõda kaevandas Varangul ettevõtte Eesti Kriit. Sellel ajal kasutati kriiti peamiselt jõusöödalisandina. Pärast sõda kasutas Orto Varangu järvekriiti värvainete valmistamiseks. 1971. aastast kuulus maardla Väike-Maarja kolhoosile, mis likvideeriti 1993. aastal. Kriiti transporditi Kiltsis asunud mineraalsöödatsehhi, kus sellest valmistati mikroelementidega rikastatud loomasöödalisandeid ja silo kõrgendatud happesuse neutralisaatoreid.

1930. aastatel on Mäeameti ülesandel järvekriiti uuritud Tartu Ülikooli anorgaanilise keemia laboratooriumis, Tallinna Tehnikaülikoolis, Riiklikus Katsekojas ja Berliinis H. Segeri laboratooriumis. Võrreldes Taani, Saksa, Vene ja Rootsi (Ojamaa/Gotlandi) kriitidega ei jää eesti kriit kvaliteedilt neile alla. Tollal soovitati kriiti kasutada lisaks loomasöödale veel kaltsiumkarbiidi tootmiseks, kummitööstuses täiteaineks, keraamikatööstuses fajanssnõude valmistamiseks.

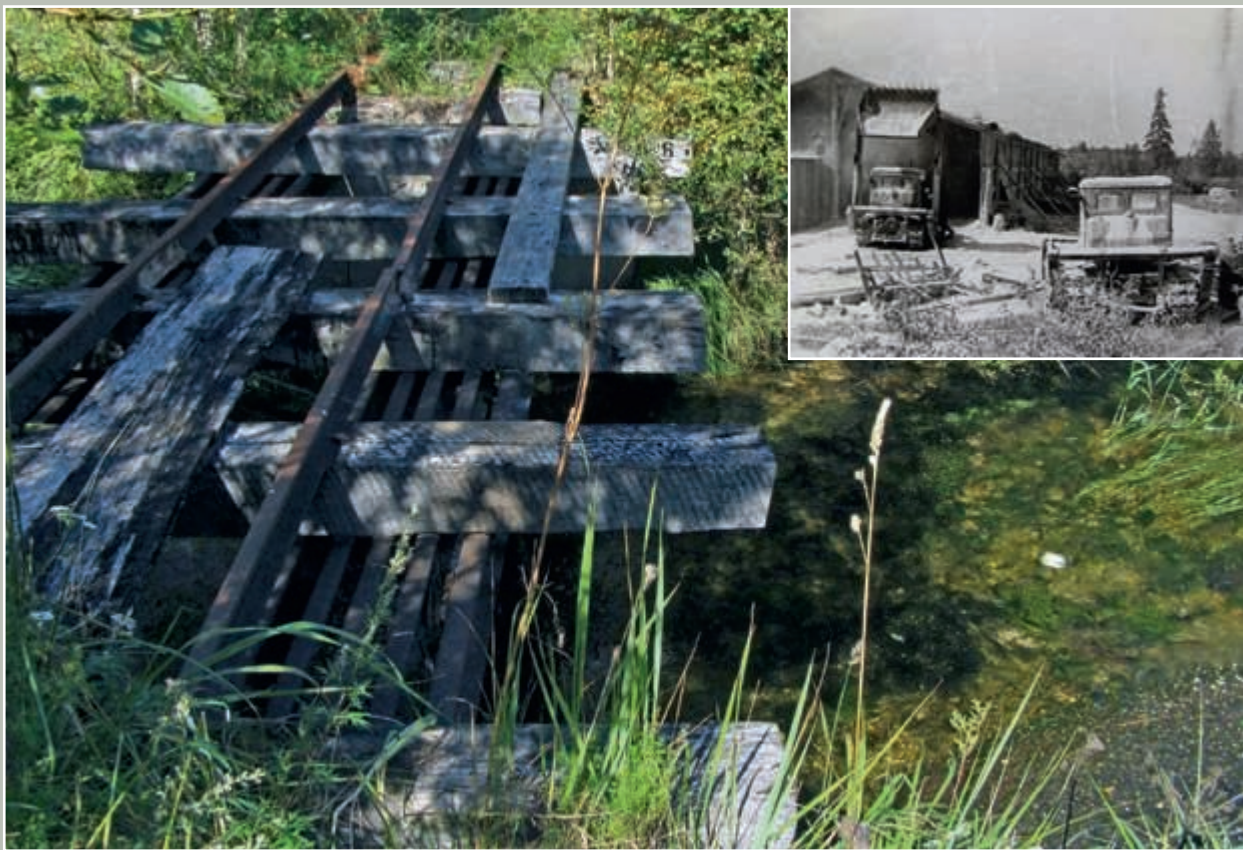
Kriiti kaevandati 0,3 m³ pöördkopp-ekskavaatoriga, mis laadis kaevise vagonettidesse. Mootorveduriga veeti kriit kahe kilomeetri kaugusel asuvasse kuivatustsehhi. Kaevandamistöödel on katsetatud ka turbatootmises kasutatavaid laiadel roomikutel liikuvaid ekskavaatoreid ja veoks traktorihaagiseid.

Tomberg, E. Varangu järvekriit Lääne-Viru roheline maakonna kontseptsioonis. 2003.

621390 / 6546197

926:KAR:001

MÄLLO VESIVESKI

Arvatavasti 17. sajandil, kui üle Eesti hakati kõikjale ehitama vesiveskeid, rajati ka Pedja jõe veskipais. Aja jooksul on Avanduse mõisale kuulunud veskihooneid olnud mitu. Mõis andis vesiveski mõisas toapoisiks olnud Johann Peekmannile, kelle kasutuses oli koht 1925. aastani. Veski järgmine peremees oli keegi Kont ning 1932. aastast Oskar Lomp. Samuel Mällo ostis veski 1939. aastal. Veski töötas veel kolhoosi-sovhoosi ajal 1960. aastateni.

1897. aastal ehitas Riia Vene-Balti Elektrotehnikatehas Avanduse mõisa elektrijaama, mille jõuallikaks oli vesiveski mantelturbiini poolt veetav Vene-Balti süsteemi alalisvoolugeneraator. Jõujaamast veeti mõisa 1200 m pikkune õhuliin. Elektrit said veski, viinavabrik, härrastemaja, selle välisvalgustus, loomalaut, hobusetall ja töllakuur, kasvumaja ning kaks elumaja. Elektrijaam töötas mõisa riigistamiseni 1921. aastal, veski valgustamiseks veel hiljemgi.

Jahimeeste initsiatiivil ehitati veskihoonesse 1960. aastatel puhkebaas. Sovhoosi eestvõttel puhastati ja süvendati paisjärve, korrastati ning kindlustati kaldad ja tamm.

638006 / 6546389

926:VEV:008

SILLAOTSA MEIEREI

Meiereide asutamine hakkas Eestis hoogu võtma 19. sajandi teise poole alguses, mil kerkisid esile üksikud hästi töötavad mõisameiereid. Eesti- ja Liivimaa või hakkas üha paremat mainet omandama kahes Vene suurlinnas – Peterburis ja Moskvas, samuti välismaal. Välisturule pääsemine ei läinud lihtsalt. Aastal 1880 oli eksportijateks vaid kaks mõisameiereid. Eestimaa Meiereiühingus oli 1895. aastal 23 käsimeiereid, 21 aurumeiereid, veejõudu kasutasid kaks ja hobujõudu kuus meiereid. Mõisameiereide kõrvale tekkisid talumeiereid. Ühismeiereisid oli juba 19. sajandilgi.

Talumehed käisid Kärü mõisa piimarentnik Safka juures piima koorimist vaatamas ja hakkasid seejärel ka endale koorelahutajaid ostma. Enne I maailmasõda pidas Kask meiereid Lehtri talu rehes. Käsimeierei oli ka Kõrve-Kasel, kus meieriks oli Sasmin. Imukvere küla jaoks ehitas Juhan Rääk oma maale käsimeierei. Meiereides tehti koort ja võid, lahjat piima tagasi ei antud, sellest tehti varokki – kohupiima (*tvorog* – vene k). Varokk ja või saadeti tünnides raudteed mööda Narva ja Peterburgi.

I maailmasõja lõpus ja Eesti Vabariigi alguspäevil pidas Lehter oma talus käsimeiereid. Sillaotsa talus, mille peremeheks oli Jaan Mehu, asus Salla meierei käsikoorejaam.

1920. aastatel, kui algas piimatööstuse ehitamine, loodi Kärusse piimaühisus ja Sillaotsa tallu ehitati aurumeierei, kus tehti eksportvõid ka Inglismaale. Väiksemate piimatööstuste liitmise käigus ühines Kärü Emumäe piimaühisusega. Uus koorejaam ehitati Kärü koolimaja kõrvale.

640398 / 6537211

926:MEI:005

- Aaviku talu – teadaolevalt esimene
 talurahva loodud raamatukogu
 Eestis, 124
 Andvei saeveskid Riidsoo metsas
 ja Soonel, 122
 Assamalla Kalevipoja jälgedel, 82
 Dominikaani munkade
 pelgupaik, 84
 Hukkunud lenduri mälestusmärk
 Päides, 58
 Imastu raketibaas, 106
 Inno tuulik, 128
 Kaarma koolimaja, 160
 Kabelimägi, 44
 Kadunud Leo küla külavainu, 134
 Kaptenmajor Verner Puuranna
 talukoht, 86
 Karkuse mõis, 104
 Kiki haud, 138
 Kiviristid, 88
 Kivisild (Krodisilla), 72
 Konnavere kõrts, 108
 Kõrgemäe suusahüppetorn Tõrma
 külas, 60
 Kuie külakool, 92
 Kuie mõis, 90
 Kurge piiritusetehas, 100
 Kutsala vaestemaja, 150
 Lebavere tõrvaahi, 156
 Leinamännik, 132
 Liigvalla pritsikuur, 50
 Linaleoauk, 36
 Loodearmee sõdurite matmispaik ja
 mälestusrist Vaeküla-Liival, 64
 Mäe metsavahikordon, 142
 Mällo vesiveski, 164
 Mäoküla ja Otri talu, 32
 Mõisa ait Võhus, 130
 Mursi kalmistu, 54
 Muuga koolimaja, 46
 Müüriku mõis, 158
 Neitsijärv, 96
 Ohepalu küla, 28
 Paasvere magasiait, 42
 Põdruse postijaam, 18
 Priimaa küla, 110
 Rabasaare, 98
 Rakke lubjatööstus, 52
 Reinumäe laager Uljastel, 66
 Rihula metsavahikoht, 68
 Rünga ja Onga lubjaahjud, 136
 Sagadi metskonna kontorihoone
 Oandul, 118
 Sillaotsa meierei, 166
 Sitamäe kivirist, 30
 Soosaluse turbavõtukohad, 78
 Sootaguse Tornimägi, 26
 Suigu sõjavangide barakk, 144
 Tagavälja talu, 140
 Taluasemed Ojakülas, 148
 Tapa külakool, 102
 Truialinn, 24
 Ubja kaevanduse direktori park
 (Euleri mõis), 76
 Uuevälja talu kiviaed, 38
 Vanakabeli nõmm, 114
 Vanamõisa õlivabrik, 74
 Varangu hüdroelektrijaam, 14
 Varangu kabel, 16
 Varangu kriidikarjäär, 162
 Vasta mõis, 152
 Venehoone koolitalu, 34
 Verstakivid, 120
 Viitna kalmudepealne, 22
 Võsu tellisetehas, 116